

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ТА
РОВЕСНИКІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 617
спеціальності 012 «Дошкільна
освіта»

Куляк В.П.

Керівник: кандидат педагогічних
наук, доц. **Перепелюк І.Р.**

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від « ____ » _____ 2023 р.

зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Сутність, зміст та структура емоційного ставлення до себе і ровесників у дітей старшого дошкільного віку	9
1.2. Особливості формування емоційного ставлення до себе і ровесників у дітей старшого дошкільного віку.....	25
1.3. Форми та методи формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і ровесників.....	29
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ТА РОВЕСНИКІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	35
2.1. Критерії, показники та результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.....	35
2.2. Експериментальна програма формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку «Скарбниця емоцій»	50
2.3. Результати формувального експерименту з формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.....	66
2.4. Методичні рекомендації вихователям і батькам щодо формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.....	69
Висновки до другого розділу.....	77
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Основним завданням сучасного закладу дошкільної освіти є формування творчої та активної, всебічно та гармонійно розвиненої особистості дитини. Новий Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (2021), визначаючи мінімально достатній і необхідний дитині перших семи (шести) років життя ступінь компетентності, передбачає розвиток у неї елементарних уявлень про себе, довкілля, взаємини людей, їх провідні ставлення. Соціальна компетентність дошкільника включає формування соціальних навичок поведінки, розвиток свідомого ставлення до себе як самостійної особистості, активного інтересу до людей, формування готовності сприймати соціальний досвід [1, с. 3].

У Законі України «Про дошкільну освіту», Зміст освітньої програми передбачає формування основ соціальної адаптації та життєвої компетентності дитини, виховання елементів природодоцільного світогляду, розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, утвердження емоційно-ціннісного ставлення до практичної та духовної діяльності людини та розвиток потреби в реалізації власних творчих здібностей.

У дошкільному віці відбувається бурхливий розвиток емоційної сфери дитини, яка має визначальний вплив на її соціалізацію, особистісний розвиток, на успішність оволодіння нею різноманітними видами діяльності, оволодіння способами взаємодії з людьми. Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуалізованого характеру (Л. Виготський). Особливої уваги заслуговує вивчення емоційного ставлення дитини дошкільного віку до себе, оскільки воно загалом є проєкцією розвитку особистості, яка започатковується саме в цьому віці. У структурі ставлення дитини до себе можна виокремити когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Співвідношення когнітивного та емоційного компонентів з віком

змінюється. Чим молодший вік дитини, тим меншу роль в її ставленні до себе відіграють знання, а більше значення в її поведінці набувають емоції. Тому проблему формування в дітей дошкільного віку ставлення до себе й до ровесників доцільно розглядати у контексті розвитку емоційної сфери. Для особистісного розвитку дитини важливою є формування у неї емоційно-ціннісного ставлення до себе як до суб'єкта гуманних стосунків з ровесниками.

Загальнотеоретичні підходи, питання про сутність, структуру, особливості формування ставлень особистості до себе самої та інших людей висвітлюються у працях І. Беха, О. Бодальова, М. Боришевського, Е. Еріксона, К. Роджерса, Г. Костюка, В. Котирло, О. Леонтєва, В. М'ясіщева, В. Мерліна, С. Рубінштейна, О. Старовойтенко, Т. Титаренко та ін. Проблеми формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку присвячені дослідження Н. Авраменко, О. Анікіної, А. Богуш, О. Гриви, О. Кононко, Л. Кузьмук, І. Лапченко, О. Матвієнко, Т. Поніманської, Ю. Приходько, Л. Прокопенко, Н. Скрипник, К. Щербакової та ін. Разом з тим, не зважаючи на значну кількість досліджень, проблема формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку не є достатньо вивченою.

Ураховуючи актуальність, соціальну значущість, недостатню розробленість проблеми як в теоретичному так і в практичному аспектах, ми обрали тему дослідження: «Формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку».

Об'єкт дослідження – процес формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – форми та методи формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – обґрунтувати можливості та експериментально перевірити ефективність форм і методів формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретико-методичні засади процесу формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку;
- систематизувати форми та методи формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і ровесників;
- визначити критерії, показники та діагностувати рівень сформованості в дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників;
- розробити та експериментально перевірити програму формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників;
- запропонувати методичні рекомендації вихователям і батькам щодо формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз і синтез, класифікація, узагальнення і систематизація, що дало змогу розкрити стан розробки проблеми дослідження, її актуальність, уточнити сутність і структуру основних понять, систематизувати теоретичні положення; *емпіричні:* спостереження, бесіда, тести для діагностики рівня сформованості в дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників; педагогічний експеримент для експериментальної перевірки ефективності програми; *методи кількісного та якісного аналізу* результатів експериментального дослідження.

Експериментальна база дослідження. Експериментальне дослідження проводилася у ЗДО «Чебурашка» с. Банилів Вишнівського району Чернівецької області. У дослідженні брало участь 25 дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження: уточнено сутність понять: «емоційне ставлення», «емоційне ставлення дітей старшого дошкільного віку до себе та ровесників», конкретизовано структуру, вікові

особливості формування досліджуваного явища; здійснено класифікацію й обґрунтовано потенціал форм і методів формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників; визначено критерії, показники та охарактеризовано рівні сформованості в дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників.

Практичне значення дослідження: проведено діагностику та виявлено проблеми в процесі формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників; розроблено програму «Скарбниця емоцій» формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників; запропоновано плани-розробки занять, ігор вправ; надано методичні рекомендації батькам щодо формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе та ровесників.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутність, зміст та структура емоційного ставлення до себе та однолітків у дітей старшого дошкільного віку

Проблема вивчення емоцій є однією з найбільш актуальних і складних у сучасній педагогічній теорії та практиці дошкільної освіти. Над нею працює багато вчених та цілі наукові колективи.

Емоції (від лат. *emovete* – вражаю, хвилюю) – суб'єктивне переживання людиною її ставлення до навколишнього світу і самого себе. Емоції – це один з основних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки людини. Оцінка власної значимості та ставлення до себе й інших відбивається в емоціях та почуттях людини [32]. Саме тому емоції та почуття займають особливе значення в житті людини. Вони визначають душевне та фізичне здоров'я, успішність адаптації, працездатність і успіх всієї життєдіяльності людини. Емоції можна вважати, засобом, за допомогою якого живі істоти мають можливість визначати біологічну значимість щодо зовнішніх впливів на стан організму. Рівень енергетичної мобілізації чи активації організму, необхідний для виконання емоційних функцій, забезпечується взаємодією вегетативної нервової системи зі структурами головного мозку. Під час утворення чи вивільнення емоцій відбуваються зміни в діяльності органів дихання, травлення, серцево-судинної системи, залоз внутрішньої секреції, скелетної та гладкої мускулатури тощо [59].

Педагоги виділяють емоційну сферу дитини як одну з базових передумов загального психічного розвитку, як ядро становлення особистості дитини, як один з фундаментальних та основних внутрішніх чинників, що визначають психічне та духовне здоров'я дитини та формування її здорової психіки. Почуття, сприймання, мислення дитини відображають властивості, зв'язки явищ, предметів та речей, а в переживаннях дитини відображається її

відношення до об'єктів, явищ, подій навколишньої дійсності, дивлячись ще від того, в якій мірі вони задовольняють або не задовольняють потреби дитини.

Емоція – це оцінка у формі переживання інформації про зовнішній та внутрішній світ, яка надходить у мозок [4, с. 15]. Як специфічні суб'єктивні стани (або переживання) емоції – один з феноменів внутрішнього життя людини (В. Вілюнас), що найяскравіше виявляється та певною мірою доступний самостереженню, самоаналізу і рефлексії [15, с. 65].

В. Вілюнас вважав що, основу емоційного явища складає «особливе переживання суб'єктом окремих елементів образу, що додає їм цільову характеристику і спонукає суб'єкт до цілеспрямованої діяльності». Сукупність явищ, що відповідають за цілеспрямованість поведінки, визначається як мотивація в широкому сенсі слова. Отже, за В. Вілюнасом, реальне вираження емоцій означає одночасно актуалізацію у людини мотиваційних відносин і спонукань, тобто вираження упередженої і направленої поведінки. Іншими словами, емоції можуть вказувати на те що потрібно пригнути, наближатись, досягати або ж, навпаки, відступати, ховатися та уникати. У найкоротшому формулюванні В. Вілюнаса, підкреслюється одна з найважливіших функцій емоцій: "Емоції – суб'єктивний носій мотивації поведінки". І в цій своїй функції емоції є найважливішим психологічним механізмом психічної регуляції поведінки, особливо на ранніх етапах розвитку [15, с. 85].

Теоретичні та прикладні аспекти проблеми ставлень особистості розкриваються в працях І. Беха, О. Бодальова, М. Боришевського, О. Кононко, Ю. Приходько, О. Старовойтенко, Т. Титаренко та ін. За останні роки в науковому світі спостерігається зростаючий інтерес до дослідження різних механізмів емоційної регуляції діяльності людини. Актуальності набувають питання, що пов'язані з проявами різних негативних емоційних станів та засобів їх корекції. Збільшується кількість досліджень в області пізнання розвитку різних емоційних особливостей особистості [59].

У конкретно-науковому вивченні емоцій значну роль відіграла публікація роботи Ч. Дарвіна "Вираження емоцій у людини та тварин" (1872).

Учений підкреслив пристосовницьку роль виразних рухів, що супроводжують емоції [64].

Перші спроби дати наукове обґрунтування суті виникаючих емоцій в нервово-психічній діяльності людини було зроблено в кінці XIX ст. американським філософом-ідеалістом, психологом У. Джеймсом (1894) та голландським фізіологом К. Ланге (1895). Вони висунули теорію, відповідно до якої виникнення емоцій зумовлено усвідомленням тілесного збудження, яке людина відчуває безпосередньо після сприймання факту, який це збудження викликає. Ця, так звана, периферична теорія емоцій багато в чому сходиться з поглядами Ч. Дарвіна. Попри серйозну критику, периферична теорія емоцій в різноманітних своїх варіантах продовжувала розглядатися в психології аж до поки У.Кеннон, Ф.Бард та ін. не провели цілу низку досліджень. Ці вчені довели, що емоційні стани можуть бути спровоковані та пояснені специфічною активністю ЦНС [59, с.85-86].

У. Кеннон один з перших відмітив той факт, що тілесні зміни, які відбуваються під час виникнення різних емоційних станів, досить схожі одне на одного, а також за різноманітністю недостатні для того, щоб повністю та цілком задовільно роз'яснити якісні відмінності вищих емоційних переживань людини. Положення Кеннона були розвинуті Ф. Бардом, який довів, що насправді й тілесні зміни й емоційні переживання, що пов'язані з ними, виникають майже одночасно [59, с. 86].

Психоорганічна теорія емоцій Джеймса-Ланге та Кеннона-Барда отримала подальший розвиток під впливом електрофізіологічних досліджень мозку. На базі цього виникла активаційна теорія Ліндсея - Хебба. Ці вчені показували, що емоції виникають внаслідок порушення та відновлення рівноваги у певних структурах центральної нервової системи [59, с. 92].

На важливу мобілізаційну, інтегративно-захисну роль емоцій у свій час вказував П. Анохін. Він писав: «Виробляючи майже моментальну інтеграцію всіх функцій організму, самі по собі емоції в першу чергу можуть бути абсолютним сигналом шкідливого чи корисного впливу на організм, часто

навіть раніше, ніж конкретна локалізація впливів та визначений механізм від провідної реакції організму» [59].

Кожна дитина здатна до переживань всіх емоцій, бо в кожній дитині є свій емоційний прояв – загальна емоційна спрямованість. Вона характеризується тим, які з емоцій найбільш близькі їй, найбільш бажані і постійні.

Людська психіка єдина і цілісна. Вся вона постійно перебуває в стані емоційних переживань. Вважають, що всі емоційні переживання, які проявляються у гармонію і єдність особистості в одних випадках та її дисгармонію, протиріччя, внутрішню конфліктність - в інших.

На сучасному етапі спеціальні психологічні експерименти та дослідження переконливо показали, що дошкільне дитинство, яке становить всього десяту частину життя людини, має неймовірно важливе значення в становленні особистості. Виходячи з цього, одним з основних психолого-педагогічних завдань є забезпечення хороших умов для повноцінного, різнобічного і своєчасного розвитку дитини з метою виховання творчої та ініціативної особистості.

Розвиток дитини являє собою сукупність різного роду інтелектуальних, вольових та емоційних функцій. Емоції відіграють вирішальну роль як в реалізації вже існуючих у дитини конкретних мотивів окремих видів діяльності, так і в формуванні нових мотивів більш високого рівня. Емоції в значній мірі визначають ефективність навчання, а також приймають участь у становленні різної творчої діяльності дитини, в розвитку її мислення.

І. Бех вказує на те, що емоційний розвиток дошкільника є однією з важливих умов, для забезпечення ефективності процесу навчання і виховання, його особистості. Піднесений емоційний стан підвищує та покращує швидкість і якість процесів мислення, а також, поліпшує комунікативні можливості людини та сприяє інтелектуальній активності [8, с. 6].

Емоційне життя дитини – це комплекс емоційних станів, які переживаються нею. Це індивідуальна форма існування дошкільника в

навколишньому середовищі, коли він поділяє об'єкти дійсності на "приємні" чи "неприємні". В процесі пізнання світу, відкриваючи і певною мірою змінюючи його, дитина переживає все, те з чим стикається: радість та горе, відчуває задоволення та незадоволення, обурення та захоплення та ін.

Проблемою емоційного життя дошкільників займалася О. Кононко. Результатом її досліджень стала робота "Соціально-емоційний розвиток особистості", в якій вона дає визначення цього поняття, розкриває його зміст.

О. Кононко вказує на те, що почуття та емоції, які утворюють емоційний світ дитини, займають важливу роль в її зовнішньому та внутрішньому житті. Вони збагачують відображення дитиною об'єктивної дійсності і в зв'язку з її інтересами та потребами стають спонуканнями до діяльності регуляторами активності [28, с.288].

У статті О. Кононко велика увага приділяється психологічному комфорту, який означає, що дитина перебуває в стані спокою, захищеності та душевної рівноваги; вона оптимістична та задоволена своїм буттям. Це позитивно впливає на всі сфери життєдіяльності. Дитина кмітлива та працездатна, посилюється її активність та впевненість в своїх можливостях, підтримуються на вищому рівні домагання, а також, оцінка своїх чеснот. Автор в своїй статті пропонує цілий комплекс своєрідних реабілітаційних заходів для відновлення душевної рівноваги малюка [29, с.189].

Г. Костюк з цього приводу вказує на те, що для хорошого розвитку емоційного життя характерні певні специфічні внутрішні суперечності. Самі емоції є "полярними", та переживаються, як протилежності і таким чином відображають її взаємовідносини з навколишнім світом, спілкування з іншими людьми, подолання труднощів та невдач у роботі. Боротьба та єдність цих протилежностей є істотною умовою розвитку емоцій, переходу від ситуаційних емоційних станів до стійких почуттів. У цьому процесі одні емоції усвідомлюються, вдосконалюються, зміцнюються і в кінцевому результаті переходять в почуття через протилежне їм переживання [24, с.70 - 98].

Пізнаючи емоційний світ, дитина часто вступає в конфлікт різних емоцій. Тому перед педагогом постає завдання сприяти їхньому правильному розв'язанню, зміцненню почуттів, зумовлених передовими ідейними тенденціями.

"Мистецтво педагогічного керування, – говорить Г. Костюк, – заключається в тому, щоб своєчасно підтримати потрібну тенденцію, підсилити її незалежною оцінкою і допомогти особистості побороти протилежну емоцію"[24, с.98].

Для того, щоб зазирнути, підглядіти та побачити, що робиться в дитячій душі, варто бути уважним психологом і педагогом.

В. Котирло звертає увагу на тісний взаємозв'язок у розвитку вольової та емоційної сфери. Вплив емоцій на вольову регуляцію поведінки проявляється в тому, що радість досягнення мети направляє подальшу цілеспрямовану поведінку, а також в тому, що переживання успіху або невдачі викликає чи пригнічує вольові зусилля [16].

Емоції та воля, на думку В. Котирло, розвиваються в тісній єдності. Між ними на всіх вікових етапах існує складна взаємозалежність, яка проявляє себе по різному на кожному етапі. Здатність людини контролювати, стимулювати і переборювати небажані емоційні стани, які виникли, органічно пов'язана з рівнем вольової регуляції поведінки і діяльності. Такий зв'язок явно виступає в трактуванні емоційної стійкості як інтерактивної якості особистості, яка залежить не тільки від рівня її емоційного збудження, але й від соціально вихованого мотиваційно-вольового комплексу.

Розвиток мотивів у дитини міцно пов'язаний з розвитком емоцій. Емоції відіграють значну роль як в реалізації вже наявних у дитини конкретних мотивів окремих видів діяльності, так і в формуванні нових мотивів вищого рівня. Розвиток емоційного світу дошкільнят є однією з важливих умов, яка забезпечує ефективність виховання та навчання, його різних сторін. Емоційний світ дошкільника розвивається в діяльності і залежать від змісту і структури цієї діяльності. Протягом дошкільного віку емоції проходять шлях

прогресивного розвитку, набуваючи більш багатшого змісту і більш складних форм під впливом соціальних умов життя і виховання [16].

Емоційні реакції та стани дітей можуть бути надзвичайно різноманітними за силою, тривалістю й стійкістю переживань. Вони викликаються різними впливами: окремими фізичними подразниками (звук, світло, больовою дією), складними умовами того чи іншого виду діяльності (розумінням завдання, характером матеріалу, особливостями продукту та ін.), ставленням інших людей – однолітків та дорослих. Ці різні за змістом емоції відрізняються також глибиною протікання та наслідками.

Тому педагогу необхідно не тільки бачити сам факт емоційного переживання дитини, але й виявити його причину. Це завдання не просте, оскільки часто переживання можуть здаватися безпідставними, безпредметними, немотивованими. Психологи О. Леонтьєв, П. Гальперін, Б. Зейгарник та ін. у своїх дослідженнях показали, що навіть при дуже складних емоційних станах людини, коли відсутня очевидна причина переживань або не виступає явно, як правило, вона виявляється при досконалому аналізі умов, що передували виникненню цих переживань [21, с.60].

У кінці 80-х років М. Чистякова випустила в світ оригінальну методичку розвитку і комплексної корекції різних сторін психіки дитини дошкільного віку, яка мала назву "Психогімнастика". Вона запропонувала курс спеціальних ігрових занять та етюдів, спрямованих на вдосконалення у дітей уваги, пам'яті, моральних уявлень, емоційної виразності. М. Чистякова радить вихователям, як допомогти дітям, які мають відхилення у психічному розвитку, описує виразні рухи що притаманні тій чи іншій емоції, дає рекомендації по профілактиці і корекції нервово-психічних порушень у дітей [55, с.15-17].

В розділі "Словничок психолога" під назвою "Емоції", В. Кузьменко зазначає: дошкільнята мають багаті і різноманітні психоемоційні переживання, які лежать у сфері стосунків з близькими людьми й забезпечують становлення людського початку в особистості дитини.

В. Кузьменко вважає що корисним для дошкільників буде поступове введення в життя психологічних ігор, які сприятимуть корегуванню емоційної сфери, розвитку здатності усвідомлювати емоційний стан іншої людини, адекватно проявляти свої емоції та переживання.[32].

Отже, поняття "емоційне ставлення" має різне визначення. Виникає необхідність аналізу та узагальнення підходів щодо трактування його сутності та змісту. Результати порівняльного аналізу ми представили в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Аналіз сутності поняття «емоційне ставлення»

№ п/п	Автор, джерело визначення	Визначення "емоційне ставлення"	Ключові смислові одиниці
1	2	3	4
1.	Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посібн. – К.: Каравела, 2012 – 328с.	Переживання дитиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття дитини	Переживання дитиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя
2.	Емоційність // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1958. – Т. 2 : Д – Є, кн. 3. – С. 411.	Схвилювання, душевний порух, почування (любов, ненависть, обурення, заздрість, гнів)	Схвилювання, душевний порух, почування

3.	<p>Емоції // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ : ВЦ "Академія", 2007. — Т. 1 : А — Л. — С. 330–331</p>	<p>Психічні стани і процеси, що є реакцією на ситуативні переживання та чуттєві збудження дитини, духовні та інстинктивні порухи</p>	<p>Ситуативні переживання та чуттєві збудження дитини, психічні стани і процеси</p>
4.	<p>Емоція // Універсальний словник-енциклопедія. — 4-те вид. — К. : Тека, 2006.</p>	<p>Специфічний процес психічного регулювання, який задіюється через подразники, значимі для особи; виражається зміною рівня мобілізації (збудження) організму, має визначений знак: позитивний (відчуття приємності) у випадку позитивних подразників, негативний (відчуття прикrostі) у випадку негативних подразників, а також специфічна суть і форма експресії</p>	<p>Специфічний процес психічного регулювання, рівня мобілізації (збудження) організму</p>

5.	Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. — Х.: Прапор, 2007.— 640 с.	Психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого смислу явищ і ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта	Психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого смислу явищ і ситуацій
6.	Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. – Переяслав-Хмельницький (Київська область): Домбровська Я.М., 2016. – 473с.	Психічний процес, складний стан організму середньої тривалості, що відображає суб'єктивне оціночне ставлення до існуючих або можливих ситуацій та об'єктивного світу, призводить до дії симпатичної нервової системи і підвищення життєдіяльності організму	Психічний процес, суб'єктивне оціночне ставлення до існуючих або можливих ситуацій
7.	Степанов С. Популярна психологічна	Порівняно короткочасні	Короткочасні переживання

	энциклопедія. — Харків., 2003.- 250 с.	переживання ситуатив. характеру, тобто пов'язані зі ставленням людини до ситуацій, що виникають чи можуть виникнути, до власної поведінки у цих ситуаціях, до своєї життєдіяльності у цілому	ситуатив. характеру, ставленням людини до ситуацій
8.	Томашевський Д. М., Циганенко В. О. Чесноти людини з великої літери. К., Тендер, 2016 . кн. 2. 532 с.	Почуття терпимості й поважного відношення до думок інших людей, що не збігаються із власними	Почуття терпимості й поважного відношення до думок інших людей

Узагальнюючи ключові смислові одиниці сутність поняття "Емоційне ставлення" ми розуміємо, що ставлення до себе та ровесників є ілюстрацією особистісного розвитку дитини, який проходить в три етапи: виділення себе об'єктом ставлень інших людей; виділення себе суб'єктом взаємин; становлення уявлень про себе та поява ставлення до себе.

Ми будемо розглядати та визначати рівень емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за такими компонентами: когнітивний; мотиваційний; емоційно-ціннісний; діяльнісно-поведінковий (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1. Компоненти емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку

Під когнітивним компонентом ми розуміємо спроможність дитини сприйняти, зрозуміти, проаналізувати ситуацію та спрогнозувати її розвиток, передбачити власну поведінку й вміти вчасно її відрегулювати та розвиненість операції судження про події (обговорює взаємозв'язки, риси характеру, емоційні прояви, висловлювання тощо). Він прогнозує утворення моральної свідомості дитини, наявність у неї певних знань, уявлень та суджень стосовно почуттів до себе та своїх однолітків.

Мотиваційний компонент відображає прагнення дитини безкорисливо робити добро іншим, здатність до співпереживання невдач однолітка і співрадість його успіхам, потреби пізнавальної активності.

Емоційно-ціннісна складова розкриває емоційний стан дитини (любов до себе та ближніх, адекватна оцінка свої вчинків, здатність розуміти та усвідомлювати свої емоційні стани і керувати своїми емоціями).

Під діяльнісно-поведінковим компонентом ми розуміємо готовність дитини до праці та виконання доручень та взяття участі у спільній діяльності з ровесниками.

Отже, емоційне ставлення – це цілісна система взаємопов'язаних якостей (мотивація, рівень розвитку пізнавальної діяльності, ступінь сформованості механізмів вольової регуляції дій).

1.2. Особливості формування емоційного ставлення до себе та до ровесників у дітей старшого віку

Дошкільне виховання як перша ланка загальної системи народної освіти займає важливу роль в житті нашого суспільства, здійснюючи турботу про зміцнення та охорону здоров'я дітей, формуючи умови для їхнього всебічного розвитку в ранньому й дошкільному віці.

Повноцінна особистість формується протягом всього життя, але саме дошкільний вік вважається періодом закладення міцного "фундаменту" її становлення. Розвиток у дітей емоційної психічної сфери діяльності, виховання у них моральних почуттів та мотивів поведінки – одна з найбільш важливих проблем дитячої психології та педагогіки [16, с. 37].

У Базовому компоненті дошкільної освіти в розділі "Емоційно-ціннісний розвиток" говориться: "Переживання емпатійного характеру та емоціональна експресія стають регулятором поведінки дитини".

Необхідність ставлення до дошкільного дитинства як до винятково важливого періоду розвитку особистості, коли закладається підґрунтя знань, умінь, навичок та ставлення до оточуючого світу – одне з основних завдань на дошкільної освіти. Особливо важливо завжди пам'ятати, що дитина-дошкільник – не лише об'єкт, а й суб'єкт виховання [5].

Дошкільний вік характеризується бурхливим розвитком емоційної сфери, яка справляє величезний вплив на оволодіння нею різноманітними видами діяльності, а також на особистісний розвиток дитини. Протягом дошкільного дитинства емоції розвиваються, набувають інтелектуалізованого характеру та ускладнюються. Саме в дошкільному віці зароджується становлення особистості дитини, при чому цей процес щільно пов'язаний з розвитком емоційної сфери, і формуванням мотивів поведінки та певних

інтересів, що відповідно, детерміновано соціальним оточенням, насамперед типовими для даного етапу розвитку взаєминами з однолітками.

Емоційна сфера дитини старшого дошкільного глибокі зміни під час розвитку його особистості. Якщо у ранньому віці емоції зумовлювались безпосередньо оточуючими впливами, то у дитини дошкільного віку вони починають опосередковуватись його ставленням до тих чи інших явищ. Емоції дитини старшого дошкільного віку стають більш узагальненими, усвідомленими, скерованими, в результаті появи опосередкованості. Дошкільник в цей період здатний вгамовувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки.

Новоутворенням емоційної сфери старшого дошкільника стає переймання з приводу ймовірної реакції дорослих на його вчинки та дії: "А що скаже мати?", "Чи буде батько сваритись". Як наслідок, емоції старшого дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент [7, с. 67].

Засвоївши певні навички спілкування за допомогою мовлення, дитина старшого дошкільного віку закріплює вміння виражати свої емоції в єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку у спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), а до кінця дошкільного віку дитина вміє виражати свій емоційний стан за допомогою мовлення.

Ставлення – це система зв'язків дитини з оточуючим світом та іншими людьми. Вони забезпечують позитивну адаптацію дитини до навколишнього середовища. Внаслідок цього особистість розглядається не лише об'єктом зовнішніх впливів, а й суб'єктом соціальних перетворень.

Самоставлення особистості посідає значне місце в загальній системі її ставлень. Самоставлення – це стале почуття, що виникає на основі самосприйняття, самооцінки, Я-образу та сприйняття й оцінки значущих інших людей. Воно проявляється як глобальне почуття "за" або "проти" самого себе у формі аутосимпатії, самоінтересу, самоповаги та очікуваного ставлення

з боку оточуючих.

У світовій літературі питання структури самоствавлення науковці виділяють три головні поняття, які утворюють зміст самоствавлення – це прийняття себе, любов та почуття компетентності. Любов до себе і самоприйняття відтворюють рівень симпатії особистості до себе самого, а почуття компетентності формується на порівнянні себе з певним еталоном і пов'язане з переживанням невдачі та успіху [7].

Зростання ставлень дитини є проекцією її особистого розвитку, а саме: емоційне відношення до себе та до інших, стає головним показником появи самооцінки у дошкільника, що є особистісним новоутворенням даного віку. Емоційне ставлення до себе, до інших людей, до діяльності являються як основи емоційної сфери особистості.

Основними етапами розвитку емоційного ставлення до себе є: відокремлення себе об'єктом ставлень інших людей, згодом суб'єктом стосунків, появою уявлення про себе. Ставлення до себе і до оточуючих формується переважно у спілкуванні, в якому частіше та стихійніше, ніж у спеціалізованій діяльності, утворюються умови для особистісного вибору. Основним завданням у вихованні емоційної сфери дитини з перших днів життя В. Бехтерев, бачив у всілякому прищепленні їй корисних підбадьорюючих емоцій та усуненні гнітючих емоцій. Він відмічав, що «підбадьорююча емоція, виражається веселим станом, має взагалі велике значення для життєдіяльності організму... Задоволена і весела дитина..., бадьоріша, сильніша і працездатніша, вона проявляє більше зацікавленості до ігор і занять та простіше справляється з більшістю завдань, ніж дитина, яка завжди плаче, невдоволена й роздратована» [59].

Соціальний розвиток дошкільнят по-справжньому може здійснитися лише в емоційному контакті з дорослим. Адже цей контакт здійснює вплив на розвиток позитивних стосунків із однолітками.

Потенційним фактором впливу на становлення емоційного ставлення дитини до самої себе є відносини з дітьми того ж віку, які найчастіше

формується в ігровій діяльності.

Як зауважила Т.М. Титаренко: "Ставлення дитини до себе виникає в процесі становлення її ставлення до однолітків. У процесі гри дитина слідкує за друзями, порівнює себе з ними, бичить та вчиться їх недолікам та перевагам, оцінює їх поведінку і поступово починає пред'являти до себе такі ж вимоги, що і до своїх однолітків" [63].

Відсутність спілкування з однолітками в процесі ігрової діяльності призводить до негативних наслідків: "Якщо з дитиною не граються однолітки, якщо вона більшу частину часу проводить на самоті, якщо їй не вдається визначити своє місце у колі однолітків, у неї формуються різні комплекси – зокрема, відчуття меншовартості, своєї непотрібності, ніяковості, сором'язливості" [63].

В ігровій конструктивній та образотворчій діяльності старші дошкільники починають порівнювати власні досягнення з досягненнями товаришів, оцінюють не результати роботи, а й себе самих, свої можливості, навчаються контролювати себе і ставити перед собою конкретні умови.

У грі діти не тільки спілкуються, порівнюють себе між собою, вчать взаєморозумінню, а й дізнаються про ставлення однолітків до них, навчаються бути об'єктом у власних очах [22].

Ігрова діяльність допомагає дитині побачити себе з боку інших і поставити себе на їх місце. Такі можливості ігрової діяльності здебільшого і розвивають два новоутворення у сфері внутрішнього світу, а саме: "особисті очікування щодо оточуючих і здатність оцінювати себе, свої ігрові вміння, дії, знання, рольові функції, комунікативні якості з точки зору ігрової групи, тобто рефлексивність самооцінки".

Отже, головну роль у становленні емоційного ставлення дитини до самої себе відіграє організація дорослими практичної взаємодії дошкільників один з одним, під час якої можуть виникати гуманні переживання стосовно співрозмовників-однолітків. Адже саме у дошкільному віці створюються найбільш сприятливі умови для розвитку моральної самооцінки, що

відображає ставлення дитини до самої себе як суб'єкта гуманних, доброзичливих взаємин з рідними й однолітками.

Про розвиток емоційної сфери дитини старшого дошкільного віку свідчать наступні показники:

- адекватна реакція на явища і ситуації навколишньої дійсності;
- диференціація й інтерпретація емоційних станів інших людей;
- широта діапазону усвідомлюваних емоцій, уміння вербалізувати емоційний стан;
- адекватний прояв емоцій при спілкуванні.
-

1.3. Форми та методи формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників

Процес формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників здійснюється в різних формах за допомогою різноманітних методів, прийомів, виховних засобів.

Метод виховання – взаємопов'язана діяльність вихователя і вихованців, батьків і дітей спрямованої на формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників.

Вибір методів формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників багато в чому залежить від віку дітей та їх життєвого досвіду.

Було використано такі методи формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників (див. Таблицю 1.3).

Таблиця 1.3

Методи формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників

Групи методів	Характеристика методів
---------------	------------------------

<p>1. Методи формування свідомості (бесіда, приклад).</p>	<p><i>Бесіда</i> проводиться з усією групою або з кожним вихованцем індивідуально.</p> <p>Для успішного проведення потрібно: чітке визначення мети; формулювати питання, щоб спонукали до розмови ; невимушеність та доброзичливе ставлення; врахування індивідуальних особливостей кожної дитини.</p> <p><i>Приклад</i> спонукає до наслідування. Діти відразу його бачать та усвідомлюють. Прикладом для дошкільнят можуть бути вчинки батьків та вихователів, а також вчинки героїв з казок та мультфільмів. Сам по собі приклад може бути позитивним та негативним. Діти як губки все в себе вбирають, тому потрібно кожний приклад обговорювати та робити висновок: "Чи вірно вчинила Маша коли відкрила бабусі двері?", "А можна нищити іграшку друга, як це робив Іванко?".</p> <p>Саме за допомогою позитивного прикладу та роблячи добрі вчинки, ми можемо прищепити дитині доброту, чесність, щирість, любов.</p> <p>Негативні приклади дають усвідомити, що робити зло це погано і не чуйно. Тому потрібно дійти висновку, що потрібно боротися зі злом.</p>
<p>2. Метод формування суспільної поведінки (доручення).</p>	<p><i>Доручення</i> – це метод виховання, мета якого – вправляння дитини в позитивних діях і вчинках. Вихователь дає завдання, яке потрібно виконати. Вихованець у свою чергу отримавши його, має зрозуміти важливість його виконання. Дане доручення має бути під контролем вихователя, але непомітне.</p>

	Виконуючи доручення у дитини виховується відповідальність, самостійність, рішучість та розвиток умінь та навичок.
3. Методи стимулювання діяльності поведінки (заохочення та змагання).	<p>Метод <i>змагання</i> учить перемогати та доводити почату справу до кінця. Діти, які відстають прагнуть дійти до результату лідерів, а ті в свою чергу прагнуть досягти ще більших результатів. Водночас виховує згуртованість та бажання допомагати один одному.</p> <p>За допомогою методу <i>заохочення</i>, дитина не падає у розпач, а відчуває себе піднесеною. Метод заохочення – це слова підтримки та подяки, подарунки та нагородження грамотою. Побачивши старання дитини, потрібно похвалити його, щоб у нього не зникло бажання чогось прагнути. При невдачі підтримати дитину та не дати їй можливості опустити руки.</p>
4. Методи контролю й аналізу ефективності виховання (бесіда, опитування (анкетне, усне), педагогічний експеримент, аналіз результатів)	За допомогою цих методів ми зможемо дізнатись, які форми роботи потрібно проводити, на якій темі потрібно зупинитись та на які якості потрібно звернути увагу для формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників.

Також ми використовували форми організації діяльності дітей старшого дошкільного віку, спрямованої на формування в них емоційного ставлення до себе і до ровесників (див. табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.

**Форми організації діяльності дітей старшого дошкільного віку,
спрямованої на формування в них емоційного ставлення до себе і до
ровесників**

Види форм виховання	Характеристика форм
1.Групові форми виховної роботи	<p><i>Гурток художньої самодіяльності.</i> Його цінність полягає в тому, що мистецтво згуртовує людей, пробуджує почуття відповідальності, сприяє формуванню вміння колективно переживати успіхи і невдачі, вчать підтримувати один одного.</p> <p><i>Стінна газета.</i> Вона розвиває творчість групи. Згуртовує її, маючи спільну діяльність та мету.</p>
2.Індивідуальні форми виховної роботи	<p>Саме використовуючи індивідуальну форму роботи можна достукатись до кожної дитини, шляхом пізнання та розуміння. <i>Форми роботи:</i> читання казок про дружбу, малювання ілюстрацій на тематику стосунків ровесників, колекціонування чогось цікавого для дитини.</p>
3. Масові форми виховної роботи.	<p><i>Ранки-зустрічі з ровесниками, проведення свят</i> саме ці форми роботи дають можливість згрупувати ровесників, дати можливість почувати себе вільно, відкрито та невимушено під час зустрічей.</p>

Тому всі методи та форми взаємопов'язані. Не один із них не може цілковито подіяти на формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників, яким би досконалим він не був.

Висновки до першого розділу

Отже, на основі визначених нами ключових смислових одиниць, сутність поняття "емоційне ставлення" ми розумієм як психічні стани і процеси, що є реакцією на ситуативні переживання та чуттєві збудження дитини, духовні та інстинктивні переживання.

Структурними компонентами, які визначають рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку є:

- когнітивний(здійснення оцінних суджень про власну поведінку та поведінку інших);
- мотиваційний (здатність просити допомогу та надавати її у разі потреби іншим), емоційно-ціннісний (шанобливе ставлення до ровесників);
- діяльнісно-поведінковий (дієво-практична включеність старшого дошкільника у спільну діяльність з ровесниками).

Процес формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку здійснюється в різних формах (індивідуальній, індивідуально-груповій та груповій) за допомогою різноманітних методів (метод контролю й аналізу ефективності виховання, метод стимулювання діяльності й поведінки, методи формування суспільної поведінки, методи формування свідомості).

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ТА РОВЕСНИКІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Критерії, показники та результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Виходячи з результатів аналізу сутності, змісту та особливостей формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку можна визначити критерії та показники рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників дітей старшої дошкільної групи.

Основною класифікацією критеріїв є структурні компоненти емоційного ставлення до себе та ровесників дітей старшого дошкільного віку, які відображають ті якості особистості, які ми хочемо діагностувати: почуття любові до себе, визначення свого "я" та шанобливе ставлення до ровесників, вихователів, близьких; вміння практично використовувати свої знання в діяльності; усвідомлення необхідності розуміти почуття ближнього; задоволення від надання допомоги іншим.

Показники є складовими критеріїв, що конкретизують їх зміст. Вони відображають наявні знання, уявлення, розуміння, потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, практичні дії та є основою для характеристики рівнів сформованості емоційного ставлення дітей до себе та ровесників. емоційну піднесеність, волевиявлення, самостійність, інтелектуальність дітей Цілісно критерії, показники та характеристика рівнів емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку систематизовано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Критерії та показники діагностики рівня сформованості
емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого
дошкільного віку**

Критерії та показники	Рівні сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників		
	Високий	Середній	Низький
1. Когнітивний:			
1. Розуміє різний характер ставлення до неї тих, хто її оточує;	Добре розуміє різний характер ставлення до неї тих, хто її оточує;	Частково розуміє різний характер ставлення до неї тих, хто її оточує; інколи здійснює оцінні судження	Не розуміє характер ставлення до неї тих, хто її оточує; не здійснює оцінні
2. Здійснює оцінні судження про власну поведінку та поведінку інших, пояснює свою позицію, аргументує і деталізує її;	здійснює оцінні судження про власну поведінку та поведінку інших, пояснює свою позицію, аргументує і деталізує її;	про власну поведінку та поведінку інших, пояснює свою позицію, аргументує і деталізує її; не завжди передбачає	судження про власну поведінку та поведінку інших, не пояснює свою позицію та не аргументує і деталізує її;
3. Світоглядне/адекватне уявлення про себе і своє найближче оточення;	світоглядне уявлення про себе і своє найближче оточення;	вчинків, уникає таких, що принесуть неприємність, дискомфорт, негативні оцінки,	відсутнє світоглядне уявлення про себе і своє найближче оточення; не
4. Передбачає наслідки своїх вчинків, уникає таких, що принесуть неприємність,	передбачає наслідки своїх вчинків, уникає таких, що принесуть	осуд, гіркі наслідки тощо.	передбачає наслідки своїх вчинків.

дисконфорт, негативні оцінки, осуд, гіркі наслідки тощо.	неприємність, дисконфорт, негативні оцінки, осуд, гіркі наслідки тощо.		
2. Мотиваційний: 1. Уміє просити про допомогу та надавати її у разі потреби іншим; 2. Наполягає на дотриманні норм іншими, обстоює власні інтереси на основі правил; 3. Проявляє впевненість у собі; має почуття власної гідності, поваги до самої себе, прагне зайняти гідне місце в системі взаємин з однолітками та дорослими.	Уміє просити про допомогу та надавати її у разі потреби; часто наполягає на дотриманні норм іншими, обстоює власні інтереси на основі правил; проявляє впевненість у собі; має почуття власної гідності, поваги до самої себе, прагне зайняти гідне місце в системі взаємин з однолітками та дорослими.	Інколи просить про допомогу та надає її у разі потреби; наполягає на дотриманні норм іншими, не завжди обстоює власні інтереси на основі правил; частково проявляє впевненість у собі; має почуття власної гідності, поваги до самої себе, присутнє прагнення зайняти гідне місце в системі взаємин з однолітками та дорослими.	Не вміє просити про допомогу та надавати її у разі потреби; не наполягає на дотриманні норм іншими, не обстоює власні інтереси на основі правил; відсутня впевненість у собі; немає почуття власної гідності, поваги до самої себе.

<p>3. Емоційно-ціннісний:</p> <p>1. Любов до ближнього;</p> <p>2. Шанобливе ставлення до ровесників, вихователів, близьких;</p> <p>3. Задоволення від надання допомоги іншим;</p> <p>4. Уміння правильно оцінювати свою роботу;</p> <p>5. Уміння керувати своїми емоціями, поведінкою.</p>	<p>Любов до ближнього;</p> <p>шанобливе ставлення до ровесників, близьких;</p> <p>задоволення від надання допомоги іншим;</p> <p>адекватна реакція на невдачі, шукає способи вдосконалення своєї роботи.</p>	<p>Прояв любові до ближнього; шанобливе ставлення до ровесників, близьких не завжди щире, залежить від їхнього емоційного стану; задоволення від надання допомоги іншим отримують не завжди, роблять це вимушено; на невдачі реагують розчарованістю; не завжди стримують свої емоції.</p>	<p>Відсутність любові до ближнього та шанобливого ставлення до ровесників, близьких; прояв допомоги відсутній; плачевна реакція на невдачі (злість, плач, агресія та ін.).</p>
<p>4. Діяльнісно-поведінковий:</p> <p>1. Готовність виконувати доручення вихователя;</p>	<p>Готовність виконувати доручення вихователя;</p>	<p>Безініціативно виконують доручення вихователя; беруть участь у заходах ЗДО не за власним</p>	<p>Відсутність бажання виконувати доручення вихователя; діти</p>

<p>2.участь у заходах ЗДО;</p> <p>3.Дієво-практична включеність старшого дошкільника у спільну діяльність з ровесниками, що у свою чергу сприяє формуванню позитивного ставлення до ровесників та згуртування дітей.</p>	<p>активна участь у заходах ЗДО (свята, конкурси, колективно-творча діяльність) .</p>	<p>бажанням; співпрацюють з ровесниками неохоче.</p>	<p>відмовляються брати участь у заходах ЗДО; відсутнє включеність дитини у колективно-творчу діяльність.</p>
--	---	--	--

Результати аналізу педагогічних досліджень дозволили нам виділити рівні сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. Виділяємо три рівні сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький. Ці рівні допоможуть нам диференціювати результати діагностики.

Діти з низьким рівнем не розуміють характеру ставлення до них однолітків, які їх оточують; не вміють здійснювати оцінні судження про власну поведінку і поведінку інших; не пояснюють та не аргументують власної позиції. У дітей з низьким рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників відсутнє бажання допомогти іншому. та. Вони плачевно реагують на невдачі (злість, плач, агресія та ін.), не бажають виконувати

доручення вихователя, відмовляються брати участь у колективно-творчій діяльності та інших заходах ЗДО

Середній рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників притаманний дітям, які частково розуміють різний характер ставлення до них оточуючих, інколи здійснюють оцінні судження про власну поведінку та поведінку інших, пояснюють свою позицію, аргументують і деталізують її. Такі діти наполягають на дотриманні норм іншими, намагаються обстоювати власні інтереси на основі правил. У дітей із середнім рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників присутнє прагнення зайняти гідне місце в системі взаємин з однолітками та дорослими. Вони проявляють любов до ближнього та шанобливе ставлення до ровесників, близьких, однак воно не завжди щире, залежить від їхнього емоційного стану. Також такі діти не завжди отримують задоволення від надання допомоги іншим, реагують розчарованістю на невдачі. Безініціативно виконують доручення вихователя та неохоче співпрацюють з ровесниками.

Одним із найкращих рівнів вважається високий, який цілковито характеризує ідеал сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. Він характеризує поведінку дітей таким чином: дошкільники здійснюють оцінні судження про власну поведінку та поведінку інших, мають світоглядне уявлення про себе і своє найближче оточення. Вихованці передбачають наслідки своїх вчинків, уникають таких, що принесуть неприємність, дискомфорт, негативні оцінки, осуд, гіркі наслідки тощо.

Дошкільники часто наполягають на дотриманні норм іншими, обстоюють власні інтереси на основі правил та проявляють впевненість у собі. Діти мають почуття власної гідності, поваги до самої себе та прагнуть зайняти гідне місце в системі взаємин з однолітками та дорослими. Дошкільники проявляють любов до ближнього та шанобливе ставлення до ровесників, близьких. Вихованці отримують задоволення від надання допомоги іншим, адекватно реагують на невдачі і шукають способи вдосконалення своєї роботи.

Саме ці визначені критерії та показники рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку є основою для подальшої розробки методики діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у старших дошкільників.

Програма експериментального дослідження ефективності формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку включала три етапи: констатувальний, формувальний та підсумковий.

Таблиця 2.2.

Програма експериментального дослідження ефективності формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку

Етапи	Завдання
1. Констатувальний етап	Розробка критеріїв, показників, підбір методів діагностики, виявлення та аналіз наявного рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.
2. Формувальний етап	Розробка і впровадження авторської експериментальної програми «Скарбниця емоцій» з метою перевірки педагогічних умов ефективності розвитку/ формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.
3. Підсумковий етап	Повторна діагностика, аналіз й узагальнення результатів формувального експерименту, формулювання рекомендацій, висновків.

Діагностика визначення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку на констатувальному

етапі проводилась у ЗДО № 1 "Чебурашка" м. Чернівці. Участь у експерименті взяли 20 дітей.

Для визначення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм було проведено Методику "Вивчення розуміння емоційних проявів персонажа, зображеного на картинці" Г. Урунтаєвої і Ю. Афонькіної.

Аналіз отриманих даних показав наявність вікової динаміки в усвідомленні досліджуваними переживань оточуючих. Дітям показували картинку, спостерігали за її реакцією на побачене та задавали питання, стосовно побаченого. Цю методику проводили окремо з кожною дитиною, відповіді фіксували в таблиці 1.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл рівнів сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм (констатувальний етап експерименту) (Рис.2.1).

Рис. 2.1 Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм (констатувальний етап експерименту)

Результати діагностики показують, що рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм досить таки низький.

Наведемо приклади поведінки та відповідей дітей під час проведення тесту. Діти з низьким рівнем (45%) сформованості вели себе неуважно та часто відволікались. Вони не вміють співчувати та аналізувати поведінку дітей на картинці. Вихованці не розуміють та не знають, як потрібно поводитися з дітьми, що мають особливі потреби. Їхній рівень низький, адже робити боляче та ображати людей для них це норма.

Дошкільники, які мали середній рівень (35%) сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників, поводити себе уже більш зосередженіше. Вони прислухались, вдивлялись на картинку. Достатньо таки чітко вихованці змогли проаналізувати ситуацію, однак щирого співчуття не було відчутно, але частково обговорювали, як важко дитині, котра має проблеми зі здоров'ям.

Поведінка дітей з високим рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників (20%) була наступною: у діях вихованців спостерігалась спокійність, уважність, співпереживання, хвилювання. Дітки співчували усім серцем хлопчику, який був зображений на картинці. Вони засудили вчинок хлопців, що насміхалися над ним. Варто зауважити, що дівчатка мали більш позитивні результати, ніж хлопчики.

Для обстеження ступеня вияву мотиваційного критерію сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників ми провели методику "Малюнок". Дана методика спрямована на виявлення іншого аспекту соціальної поведінки - здатність поступитись. Згідно завдань методики, робота проводилася в парах, фіксувався результат вибору дитини, характер її дій, а також ступінь емоційного захоплення діяльністю колеги - ровесника та ставлення до своєї роботи.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за мотиваційним критерієм (констатувальний етап експерименту, рис.2.2).

Рис. 2.2 Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм (*констатувальний етап експерименту*)

Дані таблиці показують, що рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм здебільшого середній. Наводимо приклади дій дітей за проведеною методикою.

Діти з високим рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників проявляли підтримку, співчуття одноліткам, надавали допомогу, підказували ровесникам, захищали своїх колег по групі ("Ну чому, вона вміє!"), раділи її успіхам ("Ну ось, молодець, зразу зрозумів!"). Лише 10% дітей мали високий рівень.

Аналіз дій свідчить, що у групі переважають діти з середнім рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників - (60%). Діти з цим рівнем не часто надавали допомогу іншим, не дивлячись на пряме прохання про допомогу, не завжди розчаровувалися через невдачі однолітків, тільки інколи проявляли співчуття та підтримку колегам.

Дошкільники з низьким рівнем сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників - від загальної кількості вони займають 30%, взагалі не пропонували допомогу одноліткам, навіть якщо їх про це просили, проявляли розчарування через успіхи колег, виражали іронію та невдоволення у ставленні до інших ("Так, голова – два вуха!").

З метою виявлення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за емоційно-ціннісним критерієм було проведено методику "Що-чому-як" (М.А. Нгуен), на основі якої ми визначали ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан своїх однолітків, співпереживати, піклуватися про них. Методику було проведено окремо з кожною дитиною, всі її відповіді фіксували у зошит.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за емоційно-ціннісним критерієм (констатувальний етап експерименту) (Рис.2.3).

Рис. 2.3. Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм (констатувальний етап експерименту)

Результати даного дослідження показують, що більшість дітей (50%) мають середній рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за емоційно-цінісним критерієм.

Наведемо приклади відповідей дітей, які були висловлені під час бесіди.

На запитання "Що Юра сказав хлопцям?" дітки відповідали "старший брат пояснив хлопцям проблему свого молодшого брата і наполягав на тому, щоб хлопці припинили над ним сміятися" та "старший брат пояснив хлопцям, що так робити не можна, що це погано"; на питання "Як би ти вчинив в такій ситуації?" вихованці самі приймали рішення, спираючись на свої почуття - почуття ображеної людини. Так відповідали діти з високим рівнем (10%) сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-цінісним критерієм.

Дошкільники з середнім рівнем (50%) на питання "Чому Юра так підійшов?" відповідали "Щоб не сміялися"; (сказано це зі смутком), "Щоб не кривдили".

Зовсім інші відповіді мали діти з низьким рівнем, їх було аж 40%. Вони на питання "Що Юра сказав хлопцям?", "Чому Юра так підійшов?" та "Як би ти вчинив в такій ситуації?" відповідали мовчанням, не розуміли суті запитаного або давали такі варіанти відповіді: "Не смійтеся", "Що ви робите?", "Як вам не соромно".

З метою виявлення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за діяльнісно-поведінковим критерієм було проведено діагностику розвитку соціальних якостей дитини. Ця діагностика була проведена шляхом спостереження за дітьми, тобто ми спостерігали за їхніми діями та вчинками.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за діяльнісно-поведінковим критерієм (констатувальний етап експерименту) (Рис.2.4).

Рис. 2.4. Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм (констатувальний етап експерименту)

За результатами спостереження, ми бачимо, що у дітей старшого дошкільного віку переважає середній рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за діяльнісно-поведінковим критерієм.

Наведемо приклади дій дітей у різних соціальних ситуаціях за проведеною методикою: спостерігаючи за дітьми, можна сказати, що респонденти з низьким рівнем сформованості (їх налічувалось 35%) не хочуть брати участі у заходах садочка, не люблять гратися з дітьми та важко встановлюють дружні стосунки зі своїми однолітками (заважають діям інших дітей). Ці дітки участі у колективних іграх ніколи не приймають.

Дещо інші результати мають дітки із середнім рівнем - 50%. Вони приймають допомогу дорослого і самі раді допомогти, але не завжди. Інколи беруть участь у заходах ЗДО та колективних іграх разом з дітьми. Дуже часто спостерігається, що дошкільники забувають про розпорядок дня в ЗДО та не контролюють свої емоції, коли щось не виходить.

Високий рівень розвитку становить 15% досліджуваних дошкільників. Такі діти ведуть себе стримано, контролюють свою поведінку та здатні жертвувати своїми інтересами заради інших. Вони із задоволенням діляться іграшками та смаколиками. Дошкільники визнають правила, які встановлені у групі, успішно розв'язують конфлікти з однолітками. Одні із перших хочуть брати участь у заходах садочка, колективних іграх, адже їм там дуже цікаво. Із задоволенням виконують прохання вихователя та дорослих.

Отже, підведемо результати отриманих даних, які ми проводили для виявлення сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку (констатувальний етап експерименту) (див. таблиця 2.2).

Таблиця 2.2.

Результати діагностики рівня формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників (констатувальний етап експерименту)

Критерії	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	20%	35%	45%
Емоційно-ціннісний	10%	50%	40%
Мотиваційний	10%	60%	30%
Діяльнісно-поведінковий	15%	50%	35%
В цілому	14%	48%	38%

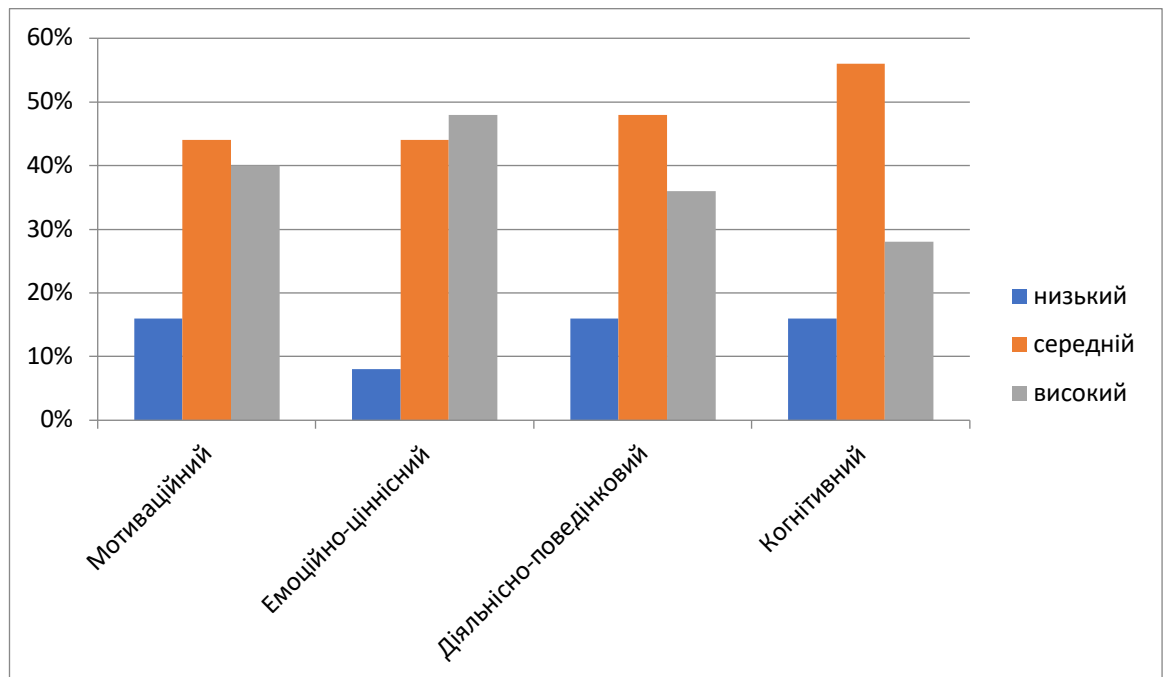

Рис. 2.5. Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку (констатувальний етап експерименту)

Аналіз результатів свідчить про недостатній рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. У більшості дітей наявний низький рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за всіма критеріями. Вони не мають бажання гратися, допомагати іншим та взаємодіяти з ровесниками. У цих діток відсутня риса ввічливості, доброти та дружелюбності, позитивне ставлення до ровесників. Тому у виховний процес варто б ввести нові методи та форми роботи з дітьми старшого дошкільного віку, які сприятимуть покращенню рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників, а саме: співпраця з батьками; активна участь у заходах закладу дошкільної освіти, екскурсіях, вікторинах; спільна взаємодія дошкільників у колективно-творчій діяльності.

Таким чином, проведений констатувальний етап експерименту виявив, що в процесі розвитку емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку наявні певні недоліки. Це обумовило необхідність

створення експериментальної програми з формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку, яку було апробовано під час формувального етапу експерименту.

2.2. Експериментальна програма формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку «Скарбниця емоцій».

Визначивши рівні розвитку сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку, ми запропонували експериментальну програму «Скарбниця емоцій», мета якої спрямована на формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання програми:

- відкрити дитині позитивні сторони взаємин, допомогти зрозуміти, що допомагати іншим - це добре;
- розвинути в дітей навичку спілкування й розв’язання конфліктних ситуацій;
- розвинути моральну сферу особистості дошкільника;
- знайти оптимальні шляхи забезпечення співпраці з родинами у емоційному та моральному вихованні дітей;
- сформувати стійке почуття любові до ближнього;
- розвинути емоційно-позитивне ставлення до ровесників;
- розвинути вміння адекватно виражати свої емоції;
- підвищити мотивацію до роботи у спільній діяльності з однолітками, сформувати вміння працювати в групі;
- створити сприятливу атмосферу в групі та допомогти дитині налагоджувати дружні стосунки з дітьми.

Використані методи:

- Колективна робота дітей;

- екскурсія;
- вправи на формування емоційного ставлення до себе та інших;
- використання художньої творчості (малювання, ліплення);
- розігрування ситуацій з казок;
- читання творів;
- казкотерапія;
- родинні старти;
- бесіди на тему "Сім'я" та "Дружба".

Таблиця 2.3

Експериментальна програма формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку «Скарбниця емоцій»

№ п/п	Форма і час проведення	Мета і зміст навчання
1.	Тренінг "Я сам" <i>Лютий</i>	<p><i>Мета:</i> Формувати у дитини усвідомлення власного "Я" та адекватної позитивної самооцінки: навчати сприймати себе як унікальну особистість, яка має свою гідність, права і обов'язки, характерні якості і почуття, певні переваги і недоліки у порівнянні з іншими.</p> <p><i>Зміст:</i> Вправа- тренінг: "То весело, то сумно", "Візьми себе в руки", "Мій настрій" (робота з піктограмами: коли я буваю злий, веселий, щасливий, сердитий, сумний...?). Бесіда за художніми творами: "Щоб ти став кращий", "Горбатенька" В. Сухомлинського. Малювання ідеального образу "Я". Експеримент "Три кулі",</p>

		Дидактична гра "Назви по-різному". Вправи на релаксацію
2.	Розвивальні заняття "Людяність" <i>Березень</i>	<p><i>Мета:</i> Навчати дітей правилам культурної взаємодії з оточуючими. Формувати здатність дієво відгукуватися на страждання, неприємності інших. Розвивати вміння допомагати тим, хто цього потребує. Сприяти формуванню терпимих і доброзичливих взаємостосунків з оточуючими у різних видах діяльності.</p> <p><i>Зміст:</i> Вправа- тренінг: "То весело, то сумно", "Візьми себе в руки", "Мій настрій" (робота з піктограмами: коли я буваю злий, веселий, щасливий, сердитий, сумний...?). Перегляд мультфільмів: "Кіт Леопольд" , "Том і Джері" та ін. Бесіди на теми: "Як уникати сварки?", "Як ти вчиниш, коли знайдеш загублену тваринку?".</p>
3.	Розвивальні заняття "Ми розуміємо один одного" <i>Квітень</i>	<p><i>Мета:</i> Розвивати уміння терпеливо слухати інших, тактовно, без образ критикувати чи хвалити інших, знаходити компроміс у суперечках, виявляти безкорисливу турботу про навколишніх. Сприяти формуванню терпимих і доброзичливих взаємостосунків з оточуючими у різних видах діяльності</p> <p><i>Зміст:</i> Заняття: "Дбайте про нас, враховуйте наші потреби", "Захист від жорстокості" Розігрування ситуацій:</p>

		"Новенька", "Таємний друг", "Не намочи ніг" Спортивне свято спільно з батьками "Казкова подорож". Спільне малювання: "Вигадана тварина" Читання оповідання В. Сухомлинського "Як Сергійко навчився жаліти". Бесіда про людей з обмеженими можливостями.
4.	Сімейний проект "Ми одна сім'я" <i>Травень</i>	<p><i>Мета:</i> Створити в сім'ї та закладі дошкільної освіти умови для зростання активної, творчої особистості, чемної, привітної дитини, яка любить і шанує батьків, рідних, свій край, рідну мову, традиції та звичаї українського народу.</p> <p><i>Зміст:</i> дидактичні ігри: "Відгадай настрої", "Барвисте намисто", "Ланцюжок протиріч", "Відгадай по голосу". Бесіда "Звідки взяли прізвиська". Вирішення проблемних завдань: що робити, коли хтось дратується? Бесіда на тему: "Що об'єднує людей?". Експериментальні ігри: "Відбитки", "Павутиння". Вікторина "Права, правила, обов'язки", Складання репортажу "Наш дитячий садок".</p>
5.	Тренінг "Частіше посміхатись та негараздів уникати ..." <i>Червень</i>	<p><i>Мета:</i> Виховувати шанобливе ставлення до друзів, близьких та задоволення від надання допомоги іншим; зблизити діток за інтересами; навчити дітей вмінню застосовувати знання у незвичайних ситуаціях; виховувати вміння контролювати</p>

		<p>свої емоції; виховувати бажання виконувати доручення вихователя.</p> <p><i>Зміст:</i> вправа "Дзеркало"; програвання казки "Бременські музиканти"; образотворча діяльність "Моя майбутня школа"; вправа "Промовляння ім'я" з різними емоціями; діагностична вправа "Хто я"; виконання доручення вихователя за бажанням (намалювати малюнок "Моя майбутня школа" до дня матері); гра – прощання "М'ячик котися, до побачення кажи, посмішки дари.."</p>
6.	<p>Вікторина " У злагоді бути – про образи забути" <i>Липень</i></p>	<p><i>Мета:</i> виховувати інтерес до дружби з однолітками; встановити моральні взаємини із ровесниками; формувати в дітей уміння налагоджувати особистісні контакти, домовлятися про спільні дії, розділяти позицію іншого; розвинути пізнавальну активність та навички спілкування в колективі; формувати вміння колективно обговорювати завдання; формувати вміння розпізнавати емоційні стани інших та передавати їх; виховувати позитивні риси характеру; розвивати уміння розуміти один одного та розвивати дружелюбність; .</p> <p><i>Зміст:</i> вправа "Привітання", бесіда з вихованцями про ЗДО ("Що там є?," "Ким би ти хотів бути вихованцем чи</p>

		вихователем?", "Що ти там будеш робити?"), гра "Візьми і передай", вправа "Завмри", читання казок про дружбу, казкотерапія, вивчення мирилок та пісні "Справжній друг", колективно-творча діяльність (дитяча стінгазета "Ми всі друзі", вправа "Буду уважним", вправа прощання "Посмішка по колу".
7.	Тренінг "Себе оцінити і кращим зробити" <i>Серпень</i>	<p><i>Мета:</i> підвищити самооцінку дитини, знизити рівень тривожності та агресивності; оволодіти навичками саморегуляції власного емоційного стану; сформувати здатність до стримування своїх емоцій; викреслити негативні думки про ЗДО у світобачення дитини; виховувати риси доброти, ввічливості, співчуття; Виховувати посидючість; взяття участі у заході закладу освіти "Будьмо здоровими".</p> <p><i>Зміст:</i> вправа "Скажи " Добрий день " не так, як інший,"; малювання на тему "Мій автопортрет", "В кого я б перетворився в ЗДО? "; вправа "Клубочок радості" (Ти мені подобаєшся, бо...); гра "Море хвилюється раз..."; гра "Будь ласка"; вправа "Подобається, не подобається"; вправа "Наші емоції", підготовка до заходу "Будьмо здоровими" (вивчення віршів та фізкультхвилинок, прощання "Дерево дружби"</p>

8.	<p>Родинний старт "Дорослих поважати і чемним зростати" <i>Вересень</i></p>	<p><i>Мета:</i> зміцнення сімейних відносин; виховувати почуття дружби, колективізму; розвивати пам'ять, увагу, організованість, самостійність, уміння долати труднощі та застосовувати наявні знання для вирішення завдань; формувати моральні взаємини із дорослими, що ґрунтується на довірі та взаємодії і полягає у прищепленні їм почуття любові та поваги до рідних і близьких; розвинути доброзичливість й бережне ставлення до праці дорослих, культивуванні бажання їм допомагати, турбуватися при них, не засмучувати своїми вчинками; зміцнювати здоров'я.</p> <p><i>Зміст:</i> вивчення девізу своєї команди; розминка "Ми одна сім'я"; конкурси: "Інтелектуальний конкурс", "Парний біг", "Малий і ще менший", "Вікторина", "Відгадай загадку"; гра на уважність "Впізнай своїх дітей"; естафета "Змійка"; малювання плакату "Ми дружні команди"</p>
9.	<p>Розвивальні заняття "З дітьми дружно жити і їх розуміти..." <i>Жовтень</i></p>	<p><i>Мета:</i> розвиток уявлень про справжню дружбу; розвиток великої і дрібною моторики рук; зняти емоційне напруження; продовжити розвивати спостережливість, уважність, слухову пам'ять; розвиток творчого мислення, виховувати любов до ближнього та бажання дружити.</p>

		<p><i>Зміст:</i> вправа "Скажи " Добрий день "не так, як інший"; гра "Риболов та рибка" вправа "Велетні та карлики"; проведення пальчикової гімнастики "Сім'я" та "Грибочок"; гра "Що покласти у наплічник?"; малювання малюнків на тему "Мої друзі", "Моє майбутнє"; читання оповідань про те, як добре мати друзів; перегляд відеофільмів про дружбу; вправа прощання "Подаруй посмішку на прощання".</p>
10.	<p>"Довіру проявляти і співпереживати" <i>Листопад</i></p>	<p><i>Мета:</i> формувати моральні якості – привітність, щирість, чуйність, справедливість, люб'язність тощо; виховувати розуміння неповторності й унікальності кожного вихованця, визначення власне індивідуальних особливостей.</p> <p><i>Зміст:</i> дидактичні ігри морального спрямування: "Корисні поради", "На щастя – на біду", "Навпаки" , "Компліменти"; Творчі ігри: "Маленькі казкарі", "Чарівні перетворення гусенички" , "Маленьке пташенятко"; режисерські ігри "Шукаємо маму Зайчику"; Дидактично – розвивальні казки: "Як стати впевненим у собі і знайти друзів", "З чого починається дружба?", "Як пережити невдачу", "Як бути завжди здоровим"; постановка п'єс на моральні</p>

		теми "Родина", програвання ситуацій морального змісту "У Сонечка вчимося доброти"
--	--	---

На занятті №1 «Я сам», ми формуємо у дитини усвідомлення власного „Я” та адекватної позитивної самооцінки: навчаємо сприймати себе як унікальну особистість, яка має свою гідність, права і обов’язки, характерні якості і почуття, певні переваги і недоліки у порівнянні з іншими.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: бесіда за художніми творами: „Щоб ти став кращий”, „Горбатенька” В. Сухомлинського. Малювання ідеального образу „Я”. Експеримент „Три кулі”, Дидактична гра „Назви по-різному”. Вправи на релаксацію.

Ефективність бесід дорослого з дітьми залежить від наявності спільних інтересів, а також від важливості та цінності теми спільної розмови. Якщо тема бесід вихователя відповідає інтересам дитини, то вона веде до підвищення її довіри та приязні, кращого сприйняття інформації. Було розроблено приблизну тематику для бесід з дітьми кожного дня під час ранкового прийому чи на прогулянці:

- Давайте жити дружно.
- Що робити, коли захворів друг?
- Що робитимеш, якщо тебе ображатимуть?
- Правила спілкування.
- Що таке доброта, щирість?

На занятті №2 «Людяність», ми навчали дітей правил культурної взаємодії з оточуючими, формували здатність вчасно відгукуватися на страждання, неприємності інших та сприяли формуванню терпимих і доброзичливих взаєностосунків з оточуючими у різних видах діяльності.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: вправа- тренінг: "То весело, то сумно", "Візьми себе в руки", "Мій настрій" (робота з піктограмами: коли я буваю злий, веселий, щасливий, сердитий, сумний...?).

Корекційно-профілактична вправа „То весело, то сумно”

Мета: тренінг здатності до рефлексії власних переживань.

Хід вправи: діти передають по колу іграшку. У кого іграшка, той має закінчити речення: „Мені весело, коли...”, „Мені сумно, коли...”, „Я злюсь, коли...”, „Мені шкода, коли...” тощо.

На занятті №3 «Ми розуміємо один одного», ми розвивали уміння терпеливо слухати інших, тактовно, без образ критикувати чи хвалити інших, знаходити компроміс у суперечках, виявляти безкорисливу турботу про навколишніх.

Для цієї мети використовувалися комплексні заняття: „Дбайте про нас, враховуйте наші потреби”, „Захист від жорстокості”. Розігрування ситуацій: „Новенька”, „Таємний друг”, „Не намочи ніг”. Спортивне свято спільно з батьками „Казкова подорож”. Спільне малювання: „Вигадана тварина” Читання оповідання В. Сухомлинського „Як Сергійко навчився жаліти”.

Також ставилося завдання дати дітям розуміння того, що ми не лише різні, але й схожі між собою. Для цього проводилась *аналітична вправа „Чим ми схожі?”*

Хід вправи: Учасники сидять колом. Ведучий запрошує в коло одного із учасників, який чимось реальним чи уявним схожий із ведучим (схожість може бути зовнішня, якісь факти із біографії, чи риси характеру, уміння, досягнення). Гра продовжується до тих пір, поки всі учасники не зберуться у колі. Вихователь підсумовує, що виявляється всі ми різні і схожі одночасно, а об’єднує нас дитячий садок.

На занятті №4 «Ми одна сім’я», ми створюємо в сім’ї та дошкільному закладі умови для зростання активної, творчої особистості, чемної, привітної дитини, яка любить і шанує батьків, рідних, свій край, рідну мову, традиції та звичаї українського народу.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: Дид. ігри: „Відгадай настрої”, „Барвисте намисто”, „Ланцюжок протиріч”, „Відгадай по голосу”. Бесіда „Звідки взяли прізвиська”. Вирішення проблемних завдань: що робити, коли хтось дратується? Бесіда на тему: „Що об’єднує людей?”. Експериментальні ігри: „Відбитки”, „Павутиння” Вікторина „Права, правила, обов’язки”, Складання репортажу „Наш дитячий садок”.

Гра-модельовання „Барвисте намисто“

Мета: знайомити і закріплювати знання дітей про різні моральні якості.

Хід гри. На кожному занятті, коли діти знайомилися із новою моральною якістю, вони нанизували на стрічку кольоровий кружечок (на ньому схематично зображене обличчя, яке передає відповідне почуття і розфарбоване тим кольором, яким визначають самі діти). Із часом діти збирали „кольорову гірлянду із моральними якостями” та певними емоціями. Діти визначали ті, які їм найбільше подобалися, які хотіли б мати самі, пояснювали чому і навпаки, які не хотіли б мати. Таким чином, діти засвоювали характеристику моральних якостей людини.

На занятті №5 „Частіше посміхатись та негараздів уникати ...”, ми виховували шанобливе ставлення до друзів, близьких та задоволення від надання допомоги іншим, об’єднували діток за інтересами та навчали дітей вмінню застосовувати знання у незвичайних ситуаціях.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: вправа „Дзеркало”; програвання казки „Бременські музиканти”; образотворча діяльність „Моя майбутня школа”; вправа „Промовляння ім’я” з різними емоціями; діагностична вправа „Хто я”; виконання доручення вчителя за бажанням (намалювати малюнок „Моя майбутня школа” до дня матері)

Вправа „Промовляння ім’я” з різними емоціями

Дітям пропонувалося продемонструвати емоції та почуття: радість, смуток, захоплення, страх, відвага, нудьга, лють, скорбота, любов, ненависть, жах, сором, хвилювання (учасники пропонують свої варіанти почуттів та емоцій). Кожен обирав та показував за допомогою міміки, пантоміми будь-яке

почуття чи емоцію. Усі інші відгадували. Той, хто першим називав правильну відповідь, показував почуття протилежне до відгаданого (радість – горе, страх – відвага). Після закінчення вправи діти ділилися враженнями про те, що було простіше показувати, що важче. Чому?

На занятті №6 “У злагоді бути – про образи забути”, ми виховували інтерес до дружби з однолітками, встановлювали моральні взаємини із ровесниками, формували в дітей уміння налагоджувати особистісні контакти, домовлятися про спільні дії, розділяти позицію іншого та розвивали пізнавальну активність й навички спілкування в колективі.

Для цієї мети нами використовувалися наступні вправи: вправа „Привітання”, вправа , бесіда з вихованцями про ЗДО («Що там є?, „Ким би ти хотів бути дитиною чи вихователем?, «Що ти там будеш робити? »), вправа „Дитина кладе у свій наплічник.. ”, гра „Візьми і передай”, вправа „Завмри”, читання казок про дружбу, дітей, казкотерапія, вивчення мирилок та пісні „Справжній друг”.

Вправа „Скульптор та глина”.

Учасники утворювали пари: один – „глина”, а інший – „скульптор”. Завдання: „виліпити” емоцію, щоб інші учасники змогли її відгадати. Коли емоцію відгадували, то з’ясовували її позитивний та негативний вплив на людину. Учасники робили висновок, що людина, керуючи своїми емоціями, може уникати негативних наслідків.

На занятті №7 „Себе оцінити і кращим зробити”, ми підвищували самооцінку дитини, знижували рівень тривожності та агресивності, вчили володіти навичками саморегуляції власного емоційного стану та формували здатність стримувати свої емоції.

Для цієї мети використовували наступні вправи: вправа „Скажи *Добрий день* не так, як інший”; малювання на тему „Мій автопортрет”, „В кого я б перетворився в ЗДО? ”; вправа „Клубочок радості” (Ти мені подобаєшся, бо...”); гра „Море хвилюється раз...”; гра „Будь ласка”; вправа „Подобається, не подобається”; вправа „Наші емоції”.

Корекційно-профілактична вправа „Наші емоції”

Мета: тренувати вміння розрізняти різні емоційні стани.

Хід вправи: дитина витягувала із мішечка піктограму із зображенням якоїсь емоції і зображувала її, а решта дітей відгадували, яка це емоція. Потім дитина пояснювала, коли вона переживала ці почуття або може відчувала.

На занятті №8 „Дорослих поважати і чемним зростати”, ми намагались зміцнити сімейні відносини, виховати почуття дружби, колективізму, розвинути пам'ять, увагу, організованість, самостійність, вміння долати труднощі та застосовувати наявні знання для вирішення завдань. Формували моральні взаємини із дорослими, які ґрунтуються на довірі та взаємодії і полягають у прищепленні їм почуття любові та поваги до рідних і близьких.

Для цієї мети використали вивчення девізу своєї команди - „Ми одна сім'я ”; конкурси „Інтелектуальний конкурс”, „Парний біг ”, „Малий і ще менший”, „Вікторина”, „Відгадай загадку”; гра на уважність „Впізнай своїх дітей ”; естафета „Змійка”; малювання плакату „Ми дружні команди ”.

На занятті №9, „З дітьми дружно жити і їх розуміти...”, формували уявлення про справжню дружбу, знімали емоційне напруження, продовжували розвивати спостережливість, уважність, слухову пам'ять та виховували любов до ближнього і бажання дружити.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: вправа „Скажи, Добрий день ” не так, як інший”; гра „Риболов та рибка”, вправа „Велетні та карлики”; проведення пальчикової гімнастики „Сім'я” та „Грибочок”; гра „Що покласти у рюкзак?”; малювання малюнків на тему „Мої друзі”, „Моє майбутнє ”.

Тренувальна вправа „Мої вітання, друже!”

Мета: вправляння навиків активного входження у контакт, вміння робити компліменти один одному.

Хід вправи: Діти по колу вітаються один з одним, називають ім'я сусіда, який, у свою чергу, відповідає на привітання і звертається до наступного. При

повторному виконанні вправи до імені додаються добрі побажання. Дивитися треба прямо у вічі тому, до кого звертаєшся і говорити лагідним голосом.

На занятті № 10 "Довіру проявляти і співпереживати" ми формували моральні якості – привітність, щирість, чуйність, справедливість, люб'язність тощо та виховували розуміння неповторності й унікальності кожного вихованця, визначення власне індивідуальних особливостей.

Для цієї мети використовувалися наступні вправи: дидактичні ігри морального спрямування: «Корисні поради», «На щастя – на біду», «Навпаки», «Компліменти»; Творчі ігри: «Маленькі казкарі», «Чарівні перетворення гусенички», «Маленьке пташенятко»; режисерські ігри "Шукаємо маму Зайчику".

Розвивальна гра „Квітка компліментів”

Мета: прищепити бажання роботи один одному приємне.

Хід гри: Дітям пропонувалось погратися з квіткою компліментів. Вихователь: „Ви будете передавати її з рук в руки і висловлювати компліменти та побажання. Не забувайте при цьому дивитися в очі своєму другу і лагідним голосом з усмішкою виражати своє добре ставлення. Подумайте, кому ще ви хотіли б сказати компліменти і щось приємне побажати. Чи приємно отримувати компліменти?”.

Передбачуваними результатами програми є:

- бажання дитини зайняти позицію "друга";
- інтерес до ровесників та спільної діяльності;
- позитивне ставлення до себе та ровесників;
- участь у заходах садочка;
- уміння керувати своїми емоціями, поведінкою;
- усвідомленість дітьми необхідності здобувати знання та їх практичне значення;
- уміння правильно оцінювати свою роботу.

Отже, результати, отримані в ході дослідження, дозволили зробити

висновки про те, що з віком у дошкільників відбуваються зміни в усвідомленні емоційних станів оточуючих людей. Збільшується кількість досліджуваних, що розуміють позитивні й негативні емоції персонажів, зображених на картинках. Їхню увагу привертають більш яскраві емоційні прояви або ті, які виникають в ситуаціях втручання дорослого. Змінюється якісна характеристика досліджуваними кожного переживання. З віком збільшується кількість дошкільнят, які пов'язують переживання з реальними причинами. Збільшується число тих, хто дає моральну оцінку ситуацій, в яких виникає те чи інше переживання.

У групах досліджуваних старшого дошкільного віку існує зв'язок між усвідомленням своїх та усвідомленням чужих емоційних станів, що свідчить про розвиток емоційної сфери дитини та її впливу на моральне становлення особистості, зокрема можливість формування доброзичливого ставлення до ровесників.

Також існує зв'язок між їх рівнем усвідомлення переживань ровесників та їх рівнем доброзичливості до них, що свідчить про можливість формування доброзичливого ставлення дошкільників до однолітків через розвиток у них уміння сприймати та розуміти чужі емоційні прояви та стани, що сприятиме їх особистісному розвитку.

2.3. Методичні рекомендації вихователям, батькам щодо формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку

Значна роль у забезпеченні формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку належить емоційній сфері. Дитина ще цілком не вміє керувати своїми емоціями, стримувати свої бажання. Тому все життя дитини забарвлене позитивними чи негативними переживаннями. Вихователі та батьки коригують емоційне життя малюка: коли дитина засмучена, дорослий підбадьорює, переключає на іншу діяльність; коли дитина роздратована, дратівлива, то вона у той час потребує

відпочинку – дорослий заспокоює малюка, створює умови для сну.

Емоційний розвиток дитини старшого дошкільного віку характеризується:

- 1) спокійнішим емоційним фоном сприйняття;
- 2) більш керованими емоційними процесами;
- 3) розвитком емоційного передбачення (дитина намагається передбачити майбутній результат і те, як його оцінять);
- 4) появою афективних реакцій;
- 5) появою нових мотивів для діяльності;
- 6) здатністю оцінювати свою поведінку;
- 7) головним джерелом емоцій дитини виступає предметно-маніпулятивна гра, спілкування з дорослим та з ровесниками;
- 8) розвиток емоцій дитини впливає на якісні зміни у відносинах з дорослими, починає відігравати важливу роль у розвитку особистості дитини – з'являється прагнення до схвалення, орієнтація на оцінки дорослих, пов'язані із бажанням уникнути сорому, приниження своєї гідності.

Що можуть зробити батьки для правильного формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку:

1) Оберегайте дитину від негативних переживань. Навчіться керувати власними емоціями та діями та. Спілкуйтеся з дитиною, говоріть з нею як про позитивні, так і про негативні емоції, які ви відчуваєте. Озвучуйте свої почуття дитині: "Я знаю, що ти засмучений, тому що ". Завдяки цьому малюк буде вчитися не тільки розрізняти свої, а й чужі емоції, а ще буде вміти приймати і переживати їх.

2) Більше цікавтесь внутрішнім станом дитини, її переживаннями, бажаннями - це допоможе збільшити ваше емоційне спілкування з дитиною.

3) Розкажіть членам вашої сім'ї, що робити, коли хтось перебуває у поганому настрої. Ви не можете безкінечно намагатися змінити людину, яка відчуває певні негативні емоції.

- 4) Створюйте в родині комфортне середовище для дитини.
- 5) Виявляйте любов до дитини, частіше огортайте її обіймами, поцілунками, ніжним поглядом та теплим словом.
- 6) Довіряйте дитині та вірте у її можливості.
- 7) Підвищуйте самооцінку дитини, особливо невпевненої та сором'язливої.
- 8) Завжди будьте поруч з дитиною в її невдачах і перемогах.
- 9) Не мовчіть, а спілкуйтеся з дитиною, висловлюйте свої зауваження чи побажання тактовно.

Формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку буде більш ефективним, якщо малюк відвідуватиме дитячий садок, адже буде перебувати в суспільстві однолітків і разом з ними досягати нове, вчитися спілкуватися з ними.

Емоційний вплив на дитину здійснюється наступними засобами: сюжетно-рольові ігри; психогімнастичні ігри; рухливі ігри; комунікативні ігри; ігри та завдання на розвиток довільності; ігрові вправи; мімічні етюди; читання казок і оповідань; дидактична гра з дошкільнятами.

Методичні рекомендації вихователям щодо формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників дітей старшого дошкільного віку:

1. Любіть своїх вихованців, виражайте позитивні емоції, кажіть слова любові (Я люблю тебе; Як добре, що ти в мене є; Я так рада тебе бачити).
2. Дитина має бути оточена атмосферою психологічного комфорту: відмовтесь від непорозумінь та конфліктів, категоричності, підвищених, необґрунтованих та незрозумілих вимог до дитини.
3. Прийміть своїх вихованців такими, якими вони є, з усіма їх недоліками та поганими вчинками.
4. Забезпечте дитині емоційну захищеність.
5. Грайте з дітьми у сюжетно-рольові ігри.
6. Більше спілкуйтесь з дитиною, давайте усі відповіді на її запитання, не ігноруйте її словами (Потім скажу; Виростеш зрозумієш).

7. Адекватно реагуйте на негативну поведінку дитини та її помилки, адже вона навчається на власному досвіді.
8. Вчіть дитину дотримуватися режиму та порядку.
9. Під час спілкування з дитиною слухайте її уважно.
10. Не карайте дитину, не кричіть та не читайте нотацій.
11. Тренуйте увагу, пам'ять дитини.
12. Формуйте позитивний образ про дружбу та про неї саму (відданість, повага, взаємодопомога).
13. Дивіться з дитиною мультики про емоції, читайте казки про справжню дружбу.
14. Зрозумійте, що кожен вихованець унікальний та неповторний, не порівнюйте його з іншими дітьми.

Отже, виховання емоційно-зрілої особистості, її переживань і емоцій, починаючи з перших років життя, залишається важливим педагогічним завданням, оскільки емоційне ставлення до навколишнього світу зумовлює цілі, на досягнення яких будуть використані набуті дитиною знання та вміння. Здатність до емоційних переживань проявляється одразу після появи дитини на світ, а період дошкільного дитинства вважають «золотим віком» емоційного життя. Для повноцінного емоційно-ціннісного розвитку дошкільнят педагогам варто знати не тільки індивідуальні особливості розвитку кожної дитини, а й те, на що саме потрібно звертати увагу в кожному віковому періоді.

2.4. Діагностика рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку на підсумковому етапі експерименту

Діагностика визначення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку (у кінці експерименту) проводилась у ЗДО №1 "Чебурашка" м. Чернівці. Участь у кінцевому експерименті взяли 20 дітей.

На заключному етапі проводилась діагностика рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним та діяльнісно-поведінковим критеріями.

З метою виявлення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм було проведено Методику "Вивчення розуміння емоційних проявів персонажа зображеного на картинці" Г.Урунтаєвої і Ю.Афонькіної.

Аналіз отриманих даних показав наявність вікової динаміки в усвідомленні досліджуваними переживань оточуючих. Дітям показували картинку та спостерігали за її реакцією на побачене та задавали питання, стосовно побаченого. Цю методику проводили окремо з кожною дитиною, відповіді фіксували в зошиті.

У результаті аналізу виявлено такий розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм (підсумковий етап експерименту) (Рис.2.6).

Рис. 2.6 Рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм (підсумковий етап експерименту)

Результат діагностики свідчить про зростання високого рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм на 15%, середнього рівня – на 12% та зменшення кількості дітей із низьким рівнем на 10%. Діти поводити себе уже більш зосереджено. Вони прислухались, вдивлялись на картинку. Вихованці чітко змогли проаналізувати ситуацію, засудити вчинок хлопців, що насміхалися.

Наступна методика проводилась з метою визначення ступеня вияву мотиваційного критерію сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку ми провели методику "Малюнок". Дана методика спрямована на виявлення іншого аспекту сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників - прояв соціальної поведінки, зокрема - здатність поступатись. Згідно методики, вона проводилась в парах. Використовуючи дану методику, фіксувався результат вибору дитини, характер її дій, а також ступінь емоційного захоплення діяльністю колеги та її оцінка.

У результаті аналізу виявлено такий розподіл між рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм (підсумковий етап експерименту) (Рис.2.7).

Рис. 2.7 Рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за мотиваційним критерієм (підсумковий етап експерименту)

Результат діагностики свідчить про зростання високого рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за мотиваційним критерієм на 25% та зменшення кількості дітей із середнім рівнем сформованості на 10% і з низьким – на 15%. Діти стали більше проявляти підтримку та надавати допомогу колегам та ін.

З метою виявлення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм було проведено методику "Що-чому-як" (М.А. Нгуен). Ця методика допомогла визначити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про неї. Методику було проведено окремо з кожною дитиною, відповіді всіх респондентів фіксувались.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за емоційно-ціннісним критерієм (підсумковий етап експерименту) (Рис.2.8).

Рис. 2.8. Рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-цінісним критерієм (підсумковий етап експерименту)

Результат діагностики свідчить про зростання високого рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-цінісним критерієм на 26%, середнього – на 6%, та зменшення кількості дітей із низьким рівнем - на 20%. Вихованці самі приймали рішення, спираючись на свої почуття - почуття ображеної людини.

З метою виявлення рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм було проведено діагностику розвитку соціальних якостей дитини. Ця діагностика була проведена шляхом спостереження за дітьми, тобто ми спостерігали за їхніми діями та вчинками, а результати фіксувались та аналізувались.

Після аналізу й узагальнення результатів виявлено наступний розподіл дітей за рівнями сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у

дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм (підсумковий етап експерименту) (Рис.2.9).

Рис. 2.9. Рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм (підсумковий етап експерименту)

Результат діагностики свідчить про зростання високого рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм на 22%, середнього – на 7%, та зменшення кількості дітей із низьким рівнем на 15%. Діти стали вести себе стримано та почали контролювати свою поведінку. Дошкільники почали визнавати правила, які встановлені у групі.

Отже, після проведення підсумкового етапу експерименту, ми отримали такі узагальнені результати (див. Таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Результати діагностики рівня формування у дітей старшого дошкільного віку емоційного ставлення до себе і до ровесників (заключний етап експерименту)

Критерії	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Когнітивний	35%	47%	18%
Емоційно-ціннісний	36%	44%	20%
Мотиваційний	35%	50%	15%
Діяльнісно-поведінковий	37%	43%	20%
В цілому	36%	46%	18%

Кількісні зміни рівнів сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку представлено на рис. 2.10. (в цілому)

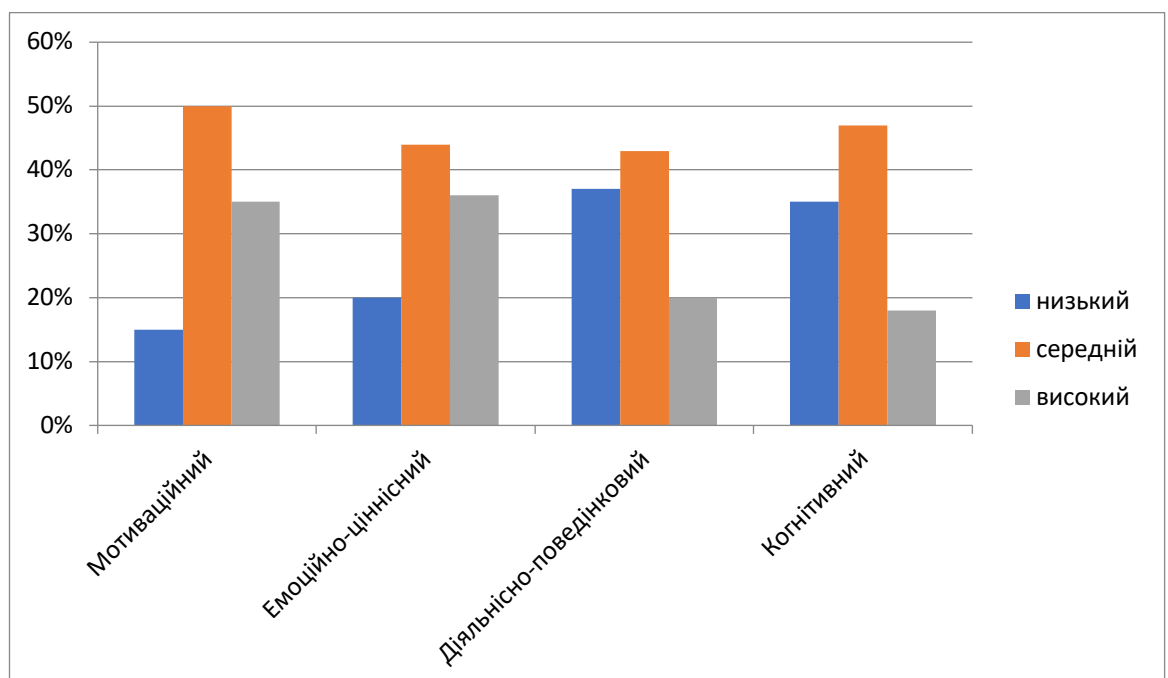

Рис. 2.10. Результати діагностики рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку (заключний етап експерименту)

Кількісні зміни рівня емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку відображені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Кількісні зміни рівня емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку

Критерії	Рівні	Кількість дітей		Різниця показників до і після проведення експерименту
		До експерименту	Після експерименту	
Когнітивний	Низький	45%	18%	-27%
	Середній	35%	47%	-12%
	Високий	20%	35%	+15%
Емоційно-ціннісний	Низький	40%	20%	-20%
	Середній	50%	44%	-6%
	Високий	10%	36%	+26%
Мотиваційний	Низький	30%	15%	-15%
	Середній	60%	50%	-10%
	Високий	10%	35%	+25%
Діяльнісно-поведінковий	Низький	35%	20%	-15%
	Середній	50%	43%	-7%
	Високий	15%	37%	+22%

Кількісні зміни рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку відобразили в рис. 2.11.

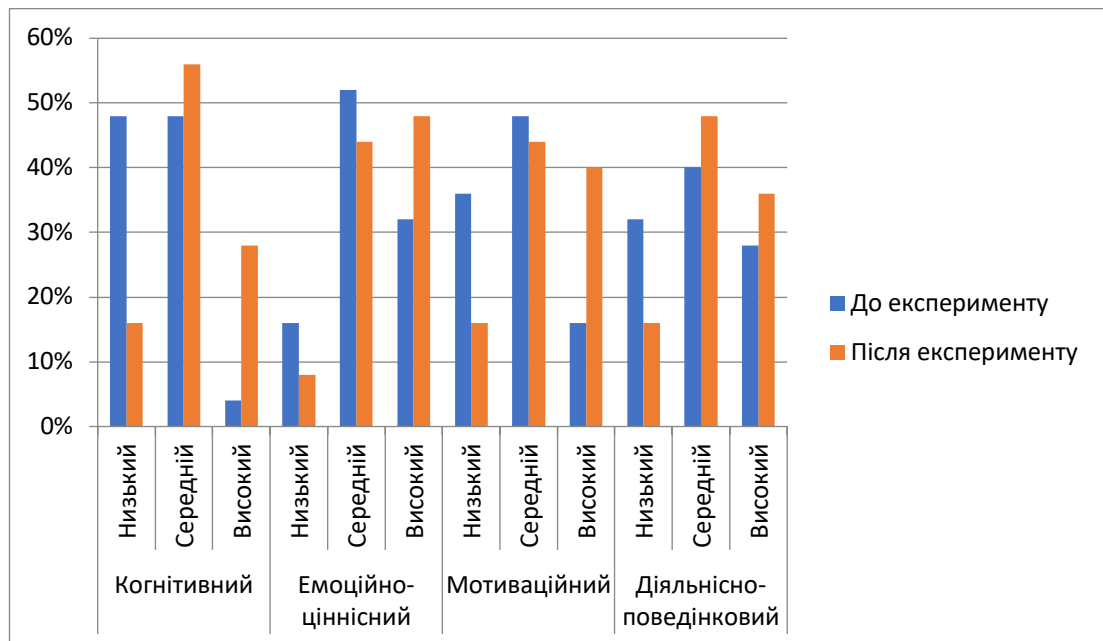

Рис. 2.11. Кількісні зміни рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку

У процесі проведення експериментальної програми «Скарбниця емоцій» забезпечувалася єдність формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку; матеріал підбирався відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей старшого дошкільного віку; відбувався цілеспрямований вплив засобів колективно-творчої діяльності на формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку та проводилася активна взаємодія вихователів і батьків у формуванні емоційної сфери у дітей.

Після проведення нашої експериментальної програми у дітей підвищився рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним та діяльнісно-поведінковим критеріями.

Можна зробити висновок, що програма виявилась ефективною і сприяла покращенню рівня емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. Діти стали краще розуміти сутність емоційного ставлення і способи його виявлення. Діти можуть на належному рівні пояснити й

оцінити свої вчинки, стали краще усвідомлювати мотиви поведінки своїх колег. У дітей підвищився рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників за діяльнісно-поведінковим критерієм, що свідчить про те, що діти стала більш свідомо брати участь в трудовій діяльності, житті садочка, групи; вихованці стали активними учасниками у колективно-творчій діяльності.

Висновки до другого розділу

На констатувальному етапі експерименту проведено діагностику рівня сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним, мотиваційним, емоційно-ціннісним, діяльнісно-поведінковим критеріями.

Всі показники сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку (бажання допомогти ближньому; усвідомлення свого я; ставлення до дружби як до серйозної та відповідальної діяльності та ін.) нами було виділено три рівні сформованості: високий, середній, низький та дана їх якісна характеристика.

Проведена нами діагностика виявила, що діти мають недостатній рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників - 38%. Тому нами було розроблено експериментальну програму "Скарбниця емоцій", спрямовану на формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. Дана програма розкриває основні завдання та прийоми, які вихователі та батьки мають виконувати, щоб сформувати позитивне емоційне ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Було розроблено методичні рекомендації батькам, щодо формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання актуальної наукової проблеми формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку, що дозволило зробити такі висновки:

1. Концептуальний аналіз вивчення досліджуваної проблеми дав змогу представити погляди різних вчених на визначення сутності поняття "емоційне ставлення", що подано нами у таблиця 1.1.

Узагальнюючи погляди науковців, можемо сказати, що емоційне ставлення – своєрідний підсумок та якісний показник досягнень розвитку дитини в дошкільні роки в умовах виховання і навчання в сім'ї та ЗДО.

2. Дошкільний вік – сензитивний період у житті дитини, коли інтенсивно розвиваються її психічні процеси, здібності, емоції, почуття, формується характер та вольові якості. У цьому віці закладаються підвалини формування особистості дитини, формується її самооцінка, ставлення до оточуючих, уміння спілкуватися з ровесниками, формуються моральні почуття (співчуття, розуміння, відповідальність, сором, швидкість зміни настрою тощо.). У дітей старшого дошкільного віку спостерігається розвиток пізнавальної активності, але почуття переважають над розумом; працездатність не є високою, тому необхідним є особливий режим праці та відпочинку.

3. Процес формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку здійснюється в різних формах та за допомогою різноманітних методів. До методів належать: бесіда, приклад, доручення, заохочення та змагання.

Нами були представлені групові, масові та індивідуальні форми виховної роботи. Форми та методи взаємопов'язані і тільки за такої умови вони взаємодіють та є доцільним для формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

4. Ми проводили діагностику рівнів сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку за допомогою мотиваційного, когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового критеріїв. Проведена нами діагностика дала невтішні результати, були виділені три рівні сформованості (високий, середній та низький) і показала, що діти мають низький рівень сформованості емоційного ставлення до себе та ровесників .

5. Нами було розроблено експериментальну програму „Скарбниця емоцій”, спрямовану на формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку. Дана програма розкриває основні завдання та прийоми, яких вихователі та батьки мають дотримуватись, щоб сформувати позитивне емоційне ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Мета даної програми "Скарбниця емоцій" – формування емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку.

Сподіваємось, що впровадження експериментальної програми "Скарбниця емоцій" допоможе вирішити проблему формування позитивного емоційного ставлення до себе та ровесників у дітей старшого дошкільного віку та буде ефективною.

Розроблені нами рекомендації допоможуть батькам краще підготувати свою дитину до взаємодії з ровесниками та дадуть дитині позитивне уявлення про себе та однолітків.

Список використаних джерел

1. Андрусенко М. П. Розвиток емоційного інтелекту як фактор духовного виховання дошкільників / М. П. Андрусенко, Л. В. Балла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. - 2016. - Вип. 4. - С. 6-11.
2. Артемова Л.В. Театр і гра / Л.В. Артемова. – К., 2002. – 148 с.
3. Амацьєва О. П. З дитячого садка - в актори / О. П. Амацьєва // Дитячий садок. - 2004. - №24. - С.2-6.
4. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика / Ірина Федорівна Аршава. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 336 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти України. Науковий керівник : А. М. Богущ. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
6. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку Українське дошкілля / О. І. Білан, Л. М. Возна. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 264 с
7. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2006.
8. Бех І. Д. Виховання моральних якостей особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех – К.: Либідь, 2003. – 253 с.
9. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – № 1.- 1997. - С. 124–129
10. Бех І. Д. Духовна енергія вчинку. Науково-методичний посібник. – Рівне.: РДГУ, 2004. – 42 с.
11. Бестул Т.В. Моральне виховання – запорука формування цілісної особистості. Педагогчна майтерня. №12 грудень 2012. – с.31
12. Бестул Т.В. Моральне виховання – запорука формування цілісної особистості. Педагогчна майтерня. №12 грудень 2012.– с.33.
13. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини: автореф. дис... канд. Пед. Наук: 13.00.07 / Н. Б. Бондаренко. – Луганськ, 2007. – 23 с.

14. Бужина І. В. Моральні відношення молодших школярів: сутність, досвід, закономірності / Південноукр. дер. пед. унів. ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: “Маяк”, 2001. – 182 с.
15. Вілюнас В.К. Психологія почуттів: Сенс; Вид. будинок «Академія», 2004. – 430 с.
16. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. О. Ладивір, О. П. Долина, В. В. Котирло, С. Є. Кулачківська, С. П. Тищенко, О. О. Вовчик-Блакитна, Ю. О. Приходько / Серія «Дитина замовляє розвиток» за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. - Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 168 с.
17. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: Стратегії педагогічного супроводу / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 4. - С. 1-3.
18. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: [навч. посібник] / Н. М. Вознюк. - К.: Центр навч. літератури, 2005. - 196 с.
19. Генік М. С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства: автореф. дис... канд. Пед. Наук: 13.00.07 / М. С. Генік. – Київ, 2008. – 20 с.
20. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – с. 216
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
22. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / Піроженко Т.О. та ін. – Київ: Генеза. – 88 с.
23. Карасьова К. В. Характеристика прояву ціннісних орієнтирів старших дошкільників у рольовій взаємодії з однолітками / К. В. Карасьова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 9. – С. 120–134.
24. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ, 2019. 608 с.
25. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журналу «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
26. Кононко О. Л. Запорука особистісного зростання дошкільника / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 10. – С. 5–7.
27. Кононко О. Л. Особистісна орієнтація — пріоритет сьогодення / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 3–4.

28. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
29. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості / О. Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с
30. Лавроненко О. Формування цінностей – важливий аспект виховання моральних молодших школярів // Рідна школа. – № 7-8. – 2004. – С. 26-28.
31. Кузь В. Г. Навчально-виховний комплекс «Школа – дошкільний навчальний заклад»: педагогічний ефект / В. Г. Кузь. – К.: Міленіум, 2001. – 112 с.
32. Кузьменко В. Словничок психолога. Емоції // Дошкільне виховання. 1996. № 6. -С. 20-21.
33. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. Посіб. Для студ. Внз. – К. : ДУ, 2003. – 240 с.
34. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку “Скарбниця моралі” / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 128 с.
35. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.
36. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб.–К.: Кондор, 2009. – с.393
37. Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: Дис...ед.. ед.. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., – 1999. 232 с.
38. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. – К.: Стилос, 1999. – с. 143.
39. Нікіфорова Л.Б. Структура та функції емоційної культури особистості // Гуманітарні науки. Науково – практичний журнал. 2007. –№ 2 (14). С. 150 – 154.
40. Олійник О. М. Театрально-ігрова діяльність в умовах дошкільного навчального закладу : навч.-метод. посіб. / О. М. Олійник – Кам’янець-Подільський : Волощук В. О., 2017. – 163 с
41. Піроженко Т. О. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання / Т. О. Піроженко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Срібна хвиля, 2013. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 9. – С. 213–236.
42. Піроженко Т. О. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова, Л. І. Соловійова //

- Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : ГНОЗІС, 2011. – Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Ч. 7. – С. 142–150.
43. Піроженко Т. О. Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі / Т. О. Піроженко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; [гол. ред. С. Д. Максименка]. – К. : Срібна хвиля, 2012. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 8. – С. 212–223.
44. Піроженко Т. О. Ціннісні орієнтації дитини дошкільного віку: тенденції розвитку / Т. Піроженко, К. Карасьова, Л. Соловійова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2013. – Т. XIII. Проблеми загальної та педагогічної психології. Ч. 8. – С. 150
45. Пономаренко Т. О. Розвиток емпатії у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти / Т. О. Пономаренко, Ю. О. Волинець // «Молодий вчений». Педагогічні науки. – № 11 (63) . – листопад, 2018. – С. 256-262.
46. Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. О. Приходько ; Український держ. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1997. – 45 с.
47. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа. – Т. 3. – 1977. – С. 283-582.
48. Томашевський Д. М., Циганенко В. О. Чесноти людини з великої літери. К., Тендер, 2016 . кн. 2. 532 с.
49. Теплюк А. А. Особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку / А. А. Теплюк // Матеріали III щорічної Всеукраїнської науковопрактичної конференції. 18.04.2013, м. Київ. – Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки. – С. 180-184.
50. Трофаїла Н. Д. Підготовка майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку / Н. Д. Трофаїла / дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук. : 13.00.08. «Дошкільна педагогіка». – Умань, 2019. – 270 с.
51. Фалько Н. М. Гармонізація емоційної сфери підлітків методами казкотерапії. / Н. М. Фалько // Молодий вчений. – № 12 (15). – грудень, 2014. – с. 267 – 270.
52. Ушинський К. Д. Про народність у суспільному вихованні. Твори в 11 т. – Т. 2. – М. – Л., 1948.- с. 117

53. Фіцула М.М Педагогіка. Посібник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – с.254
- 54.Шпак М. М. Становлення емоційного інтелекту дошкільному віці як передумова його розвитку в молодшого школяра / М. М. Шпак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Випуск 4. – 2016. – С. 196-205.
55. Чистякова М.І. Психогімнастика / Під ред. М.І.Буянова. – Просвіта, 1990. – 128 с.
- 56.Ярмаченко, М.Д., ред., 2001. Педагогічний словник. Київ: Педагогічна думка, с. 285.
- 57.Coles, R. (2004). Inteligencja moralna dzieci. Poznań: Rebis.
58. Łobocki, M. (2003). Teoria wychowania w zarysie. Kraków: Impuls.

Електронні ресурси

- 59.Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 4. Психологія розвитку дошкільника. Випуск 12 – 2016
<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-4/vipusk-12-2016>
- 60.Плампер Я. Історія емоцій / Ян Плампер / інтернет ресурс. – режим доступу:
<http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1313-yan-plamper-istoriia-emotsii>.
- 61.Система засобів ефективного впливу на емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку / Емоції в житті дошкільника. – інтернет ресурс. – режим доступу:
<https://emotsijno-osobistisnij-rozvitok-ditej-v-umovakh-sim-ji.webnode.com.ua/sistema-zasobivefektivnogo-vplivu-na-emotsijnij-rozvitok-ditej-doshkilnogo-viku/>
62. Сенюк Н. Г. Методи формування емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку / Н. Г. Сенюк / Квасилівський ЗДО. – інтернет ресурс. – режим доступу:
<http://leleka.rv.ua/metody-formuvannya-emociynogo-intelektu-u-ditej-doshkil-nogo-viku.html>
- 63.Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека
https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
- 64.Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://psiukrearth.ru/rizne/16755-teoriya-kognitivnogo-rozvitku-zh-piazhe-kljuchovi.html>
- 65.Ч. Дарвін. Вирази емоцій у людини і тварин. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://um.co.ua/13/13-8/13-83322.html>

66. Шмоніна Т. А., Глухов І. Г. Сучасні підходи до розуміння поняття «педагогічні умови». – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_59/13.pdf

ДОДАТОК 1

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМОВИХ ЗАВДАНЬ

Орієнтовний перелік методів і прийомів морального виховання **Старший дошкільний вік**

Дидактичні ігри: “Усмішка по колу”

“Добрі новини”

“Добре серце”

“Назви лагідно”

“Два серця”

“Добре – погано”

“Дія – наслідок”

“Запрошення у гості”

“Подарунок”

“Як вчинити?”

“Стрічка щедрості”

“Хто прийде на допомогу?”

“Яке хто серце має?”

“Чим ти можеш поділитися?”

“Я буду вдячний”

“Шукаємо скарб”

“Відгадай емоцію”

“Абетка емоцій”

“Помічники людини”

“Салют”

“Люди і ляльки”

“Чарівне джерело”

“У гостях у Правди і Брехні”

“Гуртом веселіше”

Мовленнєві ігри: “Якщо я серед друзів”

“Можна це робити чи ні?”

“Лише добре”

“Правила етикету”

“Спіймай мене”

“Фотографія”

“Словничок емоцій”

“Незакінчені історії”

Ігрові вправи: “Зрозумій мене”

“Який у мене настрій?”

“Кімната сміху”

“Будь уважним”

“Обери правильне рішення”

“Як би ти зробив?”

“Спробуй по-іншому”

Орієнтовний перелік творів дитячої художньої літератури**Старший дошкільний вік**

В. Багірова Мій дідусь

Є. Башенко Петрусь і подарунки

В. Бірюков Добрі слова

Г. Бойко Вереда

О. Буценов Горобчик

В. Васильчук Подружились

П. Воронько Гість

І. Гнатюк Мама

Н. Григор'єва Думка про Бабу Ягу

Н. Григор'єва Не ім'я людину красить

Н. Григор'єва У нашому домі

Г. Гриненко Пісня про дружбу

- В. Гродська Бабуся
П. Гудим Ланцюжок
Г. Демченко Нянька
Г. Демченко Чемний песик
А. Дімаров Для чого людині серце
Б. Житков На крижині
О. Журлива Маленька господиня
Р. Завадович Мій тато
Р. Завадович Як куцик і павучок віддячилися мишці
С. Зайцева Горобець
А. Камінчук Півникове горе
О. Коваленко Хто найколючіший
Т. Коломієць Дні тижня
Л. Компанієць Татова порада
А. Костецький Бабусі
А. Костецький Не буду
А. Костецький Як зробити день веселим
М. Коцюбинський Івасик та Тарасик
Латиська народна казка Добрі брати
М. Людкевич Чим кінчається сварка
М. Магера Добра дівчинка
В. Маяковський Що таке добре і що таке погано
В. Мельник Пригоди Вуханчика
Г. Могильницька Бабусина радість
В. Нестайко Нуся
М. Носов Гірка
С. Олійник Наші мами
Л. Орач Бабуся нездужає
В. Осеева Зла мати і добра тіточка
В. Осеева Сини

- В. Осєєва Чарівне слово
- І. Панасюк Я не подумав про інших
- О. Пархоменко Я матусю дожидаю
- М. Петрів Шануй старших
- Л. Полтава Пісенька про сіру пташку
- М. Пригара Казка про Катрю
- М. Пригара Сварка
- М. Пригара У дворі Олена Пчїлка Новий рік
- І. Світличний Я їм про Хому, а вони про Ярему
- О. Сенатович Дівчинка малює сонце
- М. Сингаївський Спитала птаха в сонця...
- П. Сиченко Доня невеличка
- М. Стеценко Цяця
- В. Сухомлинський А серце тобі нічого не сказало?
- В. Сухомлинський Бабусин борщ
- В. Сухомлинський Іменинний обїд
- В. Сухомлинський Кому ж їти по дрова?
- В. Сухомлинський Ледача подушка
- В. Сухомлинський Навіщо дякують?
- В. Сухомлинський Сива волосинка
- В. Сухомлинський Сильний і мужній
- В. Сухомлинський Скажи людині: “Доброго дня”
- В. Сухомлинський Сьома дочка
- В. Сухомлинський Через потїк
- В. Сухомлинський Яблуко в осїнньому саду
- В. Сухомлинський Як Микола став хоробрим
- В. Сухомлинський Як Сергїйко навчився жалїти
- В. Сухомлинський Якби я мав килим-лїтак
- В. Сухомлинський “Хай я буду ваша, бабусю...”
- Д. Ткач Хоробрий Сашко

М. Трублаїні Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку

Українська народна казка Кирило Кожум'яка

Українська народна казка Іван-Побиван

Українська народна казка Покотигорошко

Українська народна казка Телесик

Ю. Федькович Милосердний хлопчик

Ю. Федькович По щирості

І. Франко Киця

Д. Чередниченко Родовідне дерево

В. Чухліб Неслухняний гарбузик

Т. Шевченко Не цурайтесь!

Ю. Шкрумеляк Мала українка

Ю. Шкрумеляк Ми всі діти

Ю. Шкрумеляк Розмова дитини з матір'ю

Ю. Шкрумеляк Я – українська дитина

Українські прислів'я і приказки з морального виховання

- Більше болять від язика, ніж від ножа.
- Буде каяття, та не буде вороття.
- В лиху годину пізнаєш вірну людину.
- В чуже просо не пхай носа.
- Весела думка – половина здоров'я.
- Веселий сміх – здоров'я.
- Вміння поводитися прикрашає і нічого не коштує.
- Вода й камінь довбе.
- Гни дерево, поки молоде, учи дитя, поки мале.
- Грається як кіт з мишею.
- Дарма не бійся, але стережися.
- Добре роби – добре й буде.
- Добре слово краще за цукор і мед.
- Добро добром згадують.

- Добро довго пам'ятається, а злеє ще довше.
- Доброго тримайся, поганого цурайся.
- Доброму гостю господар радий.
- Друзі пізнаються в біді.
- З добрим держись, а лихих стережись.
- З ким поведешся, від того й наберешся.
- З чужої біди не смійся.
- Заздрість здоров'я їсть.
- І сам не гам, і другому не дам.
- Лежачого не б'ють.
- М'яко стеле, та твердо спати.
- Менше говори – більше вчуєш.
- Менше обіцяй – більше роби.
- На злодієві шапка горить.
- На любов і смак – товариш не всяк.
- На те й лихо, щоб з ним битись.
- Не брудни криниці, бо схочеш водиці.
- Не з багатством жити, а з людиною.
- Не загібай жар чужими руками.
- Не кажи гоп, поки не перескочиш.
- Не радій чужому горю.
- Не тим багатий, що є, а тим багатий, чим поділитися радий.
- Не шукай правди в других, коли в тебе її нема.
- Ніде правди діти.
- Один за всіх, всі за одного.
- Одне приємне слово – наче сад цвіте.
- По можливості не кривдь і мурашку.
- Поки хвалько нахвалиться, будько – набудеться.
- Поспівчував хворому – повернув йому половину здоров'я.
- Правда кривду переважить.

- Рана загоїться, а лихе слово – ні.
- Скажи мені, хто твій товариш – тоді я скажу, хто ти.
- Сказав, мовби зав'язав.
- Слова щирого вітання дорожчі за частування.
- Слово не стріла, а ранить глибше.
- Стидно, аж вуха в'януть.
- У чужій руці завжди шматок більший.
- У чужому домі не будь примітним, а будь привітним.
- Хто доброї ради не слухає, тому тяжко допомогти.
- Хто не слухає матері – слухає біду.
- Цяця, цяця та в кишеню.
- Чесне діло роби сміло.
- Чим багаті, тим і раді.
- Шануй людей – і тебе шануватимуть.
- Що посіяв – те й пожнеш.

Словник-мінімум основних понять програми “Скарбниця моралі”

* **Вередування** – скороминуші несправедливі бажання, прояви невиправданого незадоволення.

Виховання громадянське – прищеплення почуттів любові і поваги до рідних та близьких, інших людей, батьківської домівки, дитячого садка, свого села, міста, інтересу та пошани до державних символів (Прапора, Герба, Гімну), історичної і культурної спадщини українського народу, гордості за його досягнення та бажання долучитися до суспільно корисних справ і значущих суспільних подій.

Виховання моральне – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки та забезпечення моральної спрямованості особистості. Моральне виховання полягає у пробудженні гуманних почуттів особистості, формуванні морально-вольових якостей, ознайомленні зі змістом і значенням моральних вимог, норм і правил поведінки, морально-етичними цінностями. Особливе значення надається громадянському вихованню з дошкільних років (див. визначення вище). У моральному вихованні використовується комплекс засобів педагогічного впливу (наочність, твори дитячої літератури, морально-етичні завдання, проблемні ситуації морального вибору, бесіди, творчі розповіді, ігри, тренінги та ін.) у різних видах діяльності впродовж усього часу перебування дітей у дошкільному навчальному закладі. Моральне виховання – це цілеспрямований процес оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Моральне виховання має свою специфічну * укладений на основі синтезованого підходу до опрацьованих джерел 96 мету, яка визначається домінуючими суспільними відносинами і духовними цінностями. Мета виховання – становлення морально-стійкої, цілісної особистості.

Впертість – свідоме намагання дитини виконувати свої несправедливі

бажання; форма поведінки, яка виникає внаслідок надмірної опіки, ігнорування дорослими права дитини на самостійність.

Вчинок – практична дія, опосередкована процесом взаємодії і спілкування між людьми (вибором, метою діяльності, оцінюванням ситуації, самооцінкою, активністю індивіда, намірами, рівнем домагань, статусно-рольовими характеристиками, ціннісно-смісловою та мотиваційною сферами особистості, нормативним регулюванням у конкретній групі). Вчинок є одиницею моральної поведінки (О. Скрипченко) – соціально оцінюваний акт поведінки, що виникає внаслідок усвідомлених мотивів. На відміну від імпульсивних дій вчинок здійснюється відповідно до прийнятого наміру. Вчинок, як елемент поведінки, підпорядкований мотивам і меті діяльності людини. В ньому проявляється особистість – її провідні потреби, ставлення до навколишньої дійсності, характер, темперамент. У вчинку проявляються такі риси особистості, як наполегливість, лицемірство, відвертість, замкнутість тощо. Відповідно до соціальних норм, етичних і правових вчинків оцінюються як моральний або аморальний, чесний або нечесний, героїчний або боягузливий тощо.

Вчинок моральний – добровільна дія, що об’єктивно відповідає моральній вимозі.

Гуманізм – увага до людей, прагнення добрих стосунків з ними, готовність надавати допомогу, виявляти співчуття і співпереживання.

Дисципліна – обов’язкове для всіх членів певного осередку (групи) дотримання встановленого порядку, правил.

Дисциплінованість – здатність свідомо виконувати правила поведінки, обов’язки, доручення в сім’ї та дошкільному навчальному закладі.

Емпатія – співпереживання, здатність розуміти інших, розпізнавати їх стан, адекватно на нього відгукуватися. Співпереживання охоплює такі емоційні, пізнавальні і моральні компоненти, що проявляються як здатність вирізнити і назвати почуття, які переживають інші люди, прийняти чужу позицію, перейнятися, допомогти іншій людині. Емпатія за сприятливих умов

спроможна перейти в альтруїстичну поведінку особистості. Здатність до співпереживання розвивається у всіх дітей, однак деякі з них виявляють його сильніше, ніж інші. Розвиток цього почуття у дітей залежить від виховного впливу дорослих. Якщо виховному впливу бракує обґрунтованості і постійності, почуття емпатії у вихованця згасає, втрачає свою морально-розвивальну функцію. Натомість може з'явитися почуття обтяжливості, коли інший вихованець стає психологічним тягарем для нього. Таке емоційне ставлення не пов'язується із задоволенням якоїсь матеріальної потреби, яку очікує вихованець від іншого. Йдеться про здійснення альтруїстичного вчинку, як це буває за розгортання почуття співпереживання (І. Бех).

Етика – наука про мораль; вчення, що визначає притаманну даному суспільству сукупність принципів людської поведінки. Етика відповідає на питання: які норми, цілі та цінності люди повинні сповідувати у своїй поведінці, ставленні до діяльності. Етичні бесіди – розмови вихователя з дітьми на моральні теми під час занять, у повсякденному житті.

Етичні поняття – терміни, що вживають на позначення сутності основних “чеснот” характеру: добре (погано), можна (не можна), ввічливість (грубість), правда (брехня), добро (зло), співчуття (байдужість), терпимість (нетерпимість), чуйність (черствість), щедрість (жадібність), милосердя (жорстокість). Завдання морального виховання – формування моральної свідомості (уявлень, понять, суджень про моральні норми); розвиток навичок моральної поведінки (мотивів, навичок, звичок, виховання моральних почуттів і відношень).

Засоби морального виховання – спілкування з дорослими й однолітками; приклад поведінки дорослих; етичні бесіди; природа; діяльність (гра, праця, учіння, художня діяльність); художні засоби (художня література, образотворче мистецтво, музика, кіно, діафільми та ін.); розвивальне виховне середовище.

Колектив у дошкільників – має такі ознаки: об'єднання дітей у спільній грі, роботі, що приносить їм радість, виховує в них елементи

самоорганізації, уміння взаємодіяти у грі; усвідомлення спільних обов'язків, відповідальності за спільні справи; спрямування зусиль для досягнення спільної мети; наявність думки колективу, яка засуджує негідний вчинок і схвалює все добре (товаришування, дружбу, взаємодопомогу).

Комфорт – зручність, стан рівноваги; спокій, затишок.

Конфлікт – крайнє загострення суперечностей; зіткнення протилежних ідей, інтересів, потреб, оцінок.

Конформізм – пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці.

Культура поведінки – сукупність корисних, стійких форм щоденної поведінки у побуті, спілкуванні, різних видах діяльності. Норми, які повинні стати звичними формами культури поведінки дитини, мають у своїй основі такі моральні цінності, як гуманність, милосердя, доброзичливість, працелюбство, правдивість, чесність. Зміст культури поведінки дошкільників охоплює: культурно-гігієнічні навички (акуратність, охайність тіла, зачіски, одягу, взуття, культура вживання їжі, поводження за столом); культуру діяльності (вміння тримати в порядку місце для роботи, ігор, навчання, звичка доводити до кінця почату справу, бережне ставлення до речей, іграшок, книг та ін.); культуру спілкування (дотримання норм і правил спілкування з дорослими й однолітками на основі доброзичливості, поваги, ввічлива поведінка у громадських місцях тощо).

Методи морального виховання – способи педагогічної взаємодії, за допомогою яких здійснюється формування особистості відповідно до мети і завдань морального виховання і вікових особливостей дітей. До найпоширеніших методів морального виховання належать: методи формування моральної поведінки (практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки, показ і пояснення, приклад поведінки дорослих і однолітків, оволодіння моральними нормами у спільній діяльності, вправляння у моральній поведінці, створення ситуацій морального вибору); методи формування моральної свідомості (роз'яснення конкретних моральних

норм і правил, навіювання моральних норм і правил, етичні бесіди); методи стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки (приклад інших, педагогічна оцінка поведінки і вчинків дитини, колективна оцінка поведінки і вчинків дитини, схвалення моральних учинків дитини, заохочення дитини до моральних учинків, осуд негідних учинків дитини).

Мораль – суспільне явище, одна з форм суспільної свідомості; сукупність норм, правил і принципів поведінки людей; система поглядів та уявлень, норм і оцінок, що зовнішньо регулюють (визначають і обмежують) поведінку особистості; повчальний висновок (переносне значення). Мораль є засобом вирішення соціальних і міжособових конфліктів з позиції справедливості.

Моральний – той, що стосується моралі, який відповідає вимогам моралі; духовний, внутрішній.

Моральність – складне комплексне особистісне утворення, яке включає усвідомлення і реалізацію прийнятих у суспільстві моральних законів, норм і правил поведінки, взаємин між людьми і їхніх моральних переживань; внутрішня настанова індивіда діяти відповідно до своєї совісті і волі; реальна поведінка і відповідна діяльність. Практичне втілення етичних норм і принципів, переломлення загальнообов'язкових моральних приписів через внутрішній світ конкретної особистості. Тому в моральності людини моральні норми часто збігаються з її внутрішніми мотивами поведінки, діяльності. Моральність є визначальною у здійсненні особистістю морального вибору в ситуації, що складається. Тому моральні переконання, принципи і норми становлять основу особистості, яка формується.

Моральна вимога – найпростіший елемент моральних взаємин індивідів, які підпорядковуються різним формам моральних норм, правил, принципів.

Моральна вихованість – система стійких морально-ціннісних мотивів, що виявляються у взаєминах дитини з ровесниками і дорослими, її поведінці загалом, яка ґрунтується на дотриманні моральних еталонів і норм.

Моральна відповідальність – характеристика особистості стосовно виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку, вона становить значущість будь-якої діяльності, оскільки на неї поширюються моральні вимоги. Моральна діяльність – єдність моральної свідомості і практичної діяльності. Моральна діяльність і моральна свідомість взаємно породжуються і взаємно зумовлюються, існуючи одна завдяки іншій. Моральна діяльність проявляється через вчинки. Здійснюючи вчинок, людина вступає в певні відносини з іншими людьми.

Моральна норма – правило, зразок, припис, однаковою мірою адресоване для всіх повеління, яке треба неухильно виконувати за будь-якої ситуації; проста форма моральних тверджень; вияв моралі як форми суспільної свідомості. Вона визначає поведінку в типових ситуаціях.

Моральна практика – моральність; сфера її індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності. Моральну практику утворює моральна діяльність і моральні взаємини. Моральна свідомість – одна зі сфер суспільної свідомості; вона відображає реальні взаємини і регулює моральний аспект діяльності людини.

Моральна свідомість охоплює моральні принципи, уявлення, ідеали, поняття “добро”, “зло” та ін., які об’єднуються у систему поглядів на призначення людини, сенс її життя. Моральна свідомість – це свідомість, що керується певною системою моральних норм, оцінок і принципів у життєдайності, фіксує моральні відносини у суспільстві, що історично змінюються. Основними елементами суспільної моральної свідомості: моральні вимоги і моральні цінності. Це цілісний образ дійсності, що дозволяє людині розуміти й оцінювати об’єктивний світ і власне життя з позицій моральних норм, завдяки яким все сприймається і знаходить моральний сенс. Моральна свідомість приписує особистості визначення вчинку як морального

обов'язку. У його змісті виокремлюють моральне знання, розуміння розумової дії і морального переживання. Моральна свідомість (сумління) – це не лише осмислення певних проблем та обставин життя з погляду моральних цінностей, що їх визнає дана людина, це і власна самооцінка останньої, і її спроба розібратися у справедливості й обґрунтованості самих моральних засад, якими вона керується.

Моральна самосвідомість – специфічна форма моральної свідомості, що включає образ “Я” і самооцінку; здатність сприймати себе зі сторони, розуміти своє значення для інших; усвідомлення й моральна оцінка свого ставлення до довколишніх, себе, своїх вчинків, дій, думок, почуттів, бажань інтересів. Елементи моральної самосвідомості: моральний обов'язок, моральні цінності, що виявляються в моральних мотивах і ціннісних орієнтаціях особистості, почуттях сумління, честі, гідності тощо. Основними функціями моральної самосвідомості є осмислення, контролювання, санкціонування та критичний перегляд моральних настанов людської суб'єктивності. Відповідно до поділу функцій виокремлюють такі форми моральної самосвідомості, як честь і гідність, з одного боку, совість і сором – з іншого. Моральна самосвідомість – це моральна діяльність “Я” як суб'єкта щодо пізнання (або створення) образу “Я” і формування оцінки себе (інакше, “Я-концепція”). Усвідомлення і оцінка себе 102 відбувається через привласнення загальнозначущих цінностей, через засвоєння норм і правил поведінки.

Моральна спонука – форма чуттєвого впливу, в якій виявляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку.

Моральна справедливість – співвідношення кількох явищ з погляду розподілу блага і зла між людьми.

Моральна спрямованість – стійка позиція особистості, що складається на основі моральних мотивів поведінки і виявляється в різних умовах як властивість особистості. Моральна спрямованість передбачає наявність в особистості моральних переконань, моральних звичок, моральної свідомості, які в сукупності утворюють її моральність.

Моральна якість – відносно стійкі ознаки поведінки людини, які виявляються в однотипних вчинках, що відповідають критеріям добра (чесноти, доброчесності) чи суперечать їм (моральні вади, пороки). Сформована в процесі морального виховання під час спілкування і спільної діяльності (гри – у дітей дошкільного віку) інтегрована якість особистості, яка, закріплюючись в моральному досвіді дитини, обумовлює її моральні дії, вчинки і взаємини.

Моральне правило – імперативне положення, що ним керуються у співжитті, діяльності, поведінці.

Моральне ставлення – це ставлення, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях, моральний характер яких визначається базовими етичними поняттями.

Моральний вибір – це акт моральної поведінки (самовизначення), який за своєю суттю є складним етико-психологічним процесом, що має комплексну структуру (включає потреби, спонуки, цінності, мотиви, рішення, вчинок, його результат і оцінку, в тому числі й самооцінку) та циклічний характер. Він містить у собі потенційну здатність до саморозвитку, яка реалізується при збагаченні досвіду моральної поведінки в ситуаціях вибору. Саме проблема морального вибору дає змогу розкрити динамічну сторону моралі, побачити, як норми, принципи, моральні цінності та оцінки насправді діють у поведінці людини і її суспільних взаєминах. Необхідність морального вибору виявляється тоді, коли обставини примушують ухвалити лише одне рішення за наявності кількох, причому кожне може бути оцінено з позицій добра та зла. Крім того, повинні враховуватись як об'єктивні умови, так і суб'єктивні чинники та ситуація вибору. Саме ухвалення рішення не завершує акт вибору, продовженням його слугує вибір засобів реалізації рішення, його практичне здійснення і оцінка результату. До об'єктивних умов морального вибору належить наявність варіантів вибору поведінки. Суб'єктивні чинники включають у себе ступінь морального розвитку особистості, засвоєння особистістю норм моралі, розвинутість почуття обов'язку та совісті тощо.

Моральний еталон – зразок високоморальної особистості, наділеної добродією, благородством, тощо.

Моральний ідеал – найдосконаліший, безумовний, універсальний зразок високоморальної особистості, яка володіє всіма відомими добродіями, кожна з яких досконала.

Моральний кодекс – перелік моральних норм і правил, які необхідно виконувати. Моральний намір – рішення людини зробити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату.

Моральний реалізм дитини – концепція, згідно з якою у дітей дошкільного віку значно вище розвинута логіка моральних суджень, ніж моральні почуття.

Моральний розвиток – поступальний процес свідомого оволодіння гуманістичними моральними цінностями. Метою морального розвитку особистості є моральна культура – усвідомлено вироблений на основі гуманістичних традицій і постійно вдосконалюваний особистістю індивідуальний досвід морально цінного ставлення до світу, людини, до самої себе. В ідеалі йдеться про гармонійний максимум усіх морально-духовних цінностей у структурі особистості та міжфункціональний зв'язок між ними. Моральний розвиток – рівень засвоєння уявлень про моральні норми, їх узагальнення і перетворення у внутрішні “моральні інстанції”, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки. Рівні морального розвитку: уявлення про моральні норми; моральні почуття і мотиви поведінки (розвиток моральних якостей – почуття власної гідності, почуття сорому, почуття обов'язку); звички моральної поведінки; основи соціальної компетентності. Моральний розвиток – результат морального виховання, впливу навколишнього середовища і власного морального досвіду дитини.

Моральний самоконтроль – сутність і механізм самостійного регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонук.

Моральний сором – збентеження, ніяковіння за негідну поведінку.

Моральні взаємини – це сукупність моральних зв'язків і залежностей,

у які вступають люди у процесі моральної діяльності; ціннісні смислові аспекти всіх суспільних взаємин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності. Моральні взаємини відрізняються залежно від суб'єктів моральної дії.

Моральні звички – стійкі форми поведінки, які є внутрішньою потребою особистості і виявляються в будь-якій ситуації й умовах. Це найпростіша форма підтримки і передавання наступним поколінням звичаїв, норм поведінки. Формування моральних звичок є одним із найважливіших завдань дорослих (батьків і вихователя).

Моральні норми – суспільно вироблені правила поведінки, що ними керуються люди у своєму житті і вчинках.

Моральні переживання – особлива емоційна діяльність більшої напруженості, що виникає в процесі існування стійкого почуття.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. Вони є раціональною основою моральної діяльності особистості, що дають їй змогу чинити свідомо, розуміючи необхідність, доцільність певного вчинку. Це система усвідомлених потреб особистості, що виявляється відповідно до її поглядів, принципів, світогляду. Зміст потреб виступає у формі переконань, знань про навколишню дійсність.

Моральні цінності – це частина загальнолюдських цінностей (добро, справедливість, терпимість та ін.), які обумовлюють гармонію суспільного порядку і внутрішню гармонію особистості. Мотив – спонукальна усвідомлена причина дій та вчинків особистості.

Мотив моральний – внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість у її реалізації і орієнтація на моральні чинники.

Мотивація – система мотивів, що спонукає особистість до активної діяльності заради досягнення значущої мети і визначає конкретні форми поведінки, діяльності людини.

Наслідування – форма поведінки, що полягає у відтворенні дій, ідеалів, рис характеру, манери діяльності інших людей.

Особистість – людина, соціальна особа, яка розглядається в системі

таких психологічних характеристик, що спеціально обумовлені, виявляються в суспільних за своєю природою відносинах, є стійкими, визначають її моральні вчинки, які мають істотне значення для неї самої і довколишніх; вона вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, виступає активним суб'єктом власної життєдіяльності, творчо ставиться до оточення та самої себе.

Оцінка – думка, міркування про якість, характер, значення чогось; ставлення до явищ, до об'єктів навколишнього, діяльності, поведінки, з'ясування їх відповідності певним нормам.

Оцінка моральна – це схвалення або осудження діяльності людини з позицій тих вимог, що містяться в моральній свідомості певного середовища, групи, соціальної спільноти людей, тих чи інших особистостей.

Правила поведінки – педагогічні вимоги, що висуваються до поведінки дітей і засвоюються в процесі морального виховання. Поділяються на групи: культурно-гігієнічні правила; правила поведінки на заняттях; правила, пов'язані зі ставленням до своїх обов'язків, до речей особистого і суспільного користування; правила взаємодії з дорослими й однолітками в процесі спілкування і спільної діяльності; правила поведінки у громадських місцях.

Поведінка – одна з форм реалізації людини як носія свідомості у повсякденній життєдіяльності; вищий ступінь, у якому найяскравіше проявляються взаємозв'язок між свідомістю, особистістю та діяльністю. Поведінка є різновидом людської діяльності. “Під поведінкою розуміють визначеним чином організовану діяльність, яка здійснює зв'язок організму з навколишнім середовищем. Поведінка у людини переважно є результатом низки усвідомлюваних дій – вчинків” (С. Рубінштейн).

Поведінка відповідальна – самостійне встановлення і виконання вимог, норм поведінки і діяльності.

Поведінка моральна – сукупність вчинків особистості, що мають моральне значення і здійснюються нею відносно тривалий період у постійних або змінних умовах. До змісту моральної поведінки входять моральні вчинки,

дії і ставлення стосовно їх мотиваційної спрямованості.

Позиція – внутрішній компонент, що належить до структури особистості; погляд, думка з якогось питання; система відношень, ціннісних ставлень, настанов, мотивів і цілей, потреб і прагнень; виражає активне вибіркове ставлення особистості до дійсності, до оточення і до самого себе та визначає індивідуальний характер діяльності та окремих учинків.

Позиція моральна – спрямованість особистості, яка забезпечує досягнення мети і ґрунтується на вільному виборі в колі протистояння добра і зла у її моральній діяльності.

Потреба – об'єктивна необхідність у чомусь, внутрішня спонука активності особистості.

Потреба моральна – переживання, усвідомлювані й неусвідомлювані спонуки, що залежать від вибору людини і необхідні для розвитку її як особистості та підтримки гармонії із самою собою, іншими людьми, світом загалом.

Почуття – стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, які відображають значення цих явищ у зв'язку з потребами й мотивами.

Почуття альтруїзму – переживання, яке виявляється у готовності дитини діяти безкорисливо, незважаючи на свої інтереси. Проявляється у прагненні надати допомогу, підтримку, пожертвувати своїм часом, спокоєм, відмовитися від егоїстичних намірів, приємних занять на користь іншої людини. Початковим проявом альтруїстичної поведінки є безкорислива турбота дитини про рідних і близьких людей. Особливо яскраво почуття альтруїзму виявляється в екстремальних умовах, коли висуваються високі вимоги до людської самовідданості, навіть жертвовності. У дошкільному віці це почуття лише починає формуватися. Важливо, щоб дитина пережила високе піднесення, глибоку насолоду, задоволення від власного альтруїзму, побачила реальні результати своєї стриманості або активності, спрямовані на користь довколишніх людей.

Почуття відповідальності – це переживання дитиною покладеного на

неї кимось або нею самою обов'язку, потреба звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки. Це почуття виявляється тоді, коли дитина дала обіцянку або з нею про щось домовились, і це вимагає від неї безумовного виконання угоди. Відповідальність визначає масштаб, обсяг особистих завдань, обов'язків, їхні межі. Дитина може відчувати обов'язок перед кимось або перед власною совістю. По суті, відповідальність – це відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов'язком, розглянута з погляду можливостей цієї особистості. Моральну відповідальність можна характеризувати як об'єктивну і суб'єктивну єдність. Вона, з одного боку, є сукупністю об'єктивних суспільних вимог до особистості, з другого – своєрідним суб'єктивним станом 108 свідомості, почуттям. Почуття відповідальності виховується з дитинства залученням дошкільника до виконання вимог, за якість та своєчасність чого треба звітуватися перед іншими і самим собою.

Почуття гідності – виникає під час оцінювання іншими (а надто авторитетними) людьми дій, вчинків з погляду їх відповідності моральним нормам. Це почуття виявляється тоді, коли дитина намагається відстояти свою честь як особистості або виконавця певної роботи. Це почуття є складником ряду моральних емоцій – задоволення, поваги, приниження, образи, гніву, радості. Почуття честі тісно пов'язане з чесністю як рисою характеру, з прагненням дошкільника до правди і справедливості. Воно також пов'язане з такими близькими почуттями, як самолюбство та самоповага. Перше з них є поєднанням почуття власної гідності з ревнивим ставленням дитини до думки про неї довколишніх людей. Друге є переживанням дитиною шанобливого, поштивого ставлення до себе, побудоване на визнанні нею своїх чеснот, успішності діяльності. Зазначений комплекс моральних почуттів характеризує не байдужу до оцінок соціального оточення дитину, яка вболіває за успіх (невдачу) своєї діяльності, орієнтується у власних чеснотах і вадах. Виховання почуттів честі, гідності, самоповаги передбачає сформованість у дитини вміння адекватно оцінювати себе й довколишніх людей. Із самооцінкою

дитини пов'язані й інші форми переживань, що мотивують моральну поведінку і є важливими показниками певних етапів її розвитку.

Почуття громадянські – це переживання, з яких у майбутньому виросте громадянська, правова позиція особистості, її людська та національна гідність. У дитинстві вони виявляються в любові дитини до своєї родини, рідної оселі, міста (села), в якому народилася, рідної землі, мови, у шанобливому ставленні до прав, культури, мови представників інших національностей. Дошкільник тільки починає осягати ці складні почуття, і його не можна квапити. До формування громадянських почуттів, точніше, їхніх зачатків у дошкільників, потрібно підходити виважено, гнучко, проте принципово.

Почуття довіри – виявляється стосовно тих людей, які викликають позитивні оцінки за шкалою сумлінності, щирості, доброзичливості, взаєморозуміння, безпеки для іншого, готовності захистити слабшого. Це почуття проявляється у відкритості дитини контактам, у переживанні нею душевного комфорту від спілкування з іншими, в її готовності розповісти про своє заповітне, довірити секрет, поділитись інтимними переживаннями або думками. Підґрунтям для вияву дитиною почуття довіри є прихильне ставлення до людського оточення, позитивний досвід спілкування з близькими дорослими (насамперед, батьками), звичка розраховувати на їхні підтримку та захист.

Почуття моральні – культурно обумовлена форма стійких переживань особистістю свого ставлення до всього того, що вона пізнає і з чим вона діє, що відбувається навколо, які засновані на інтеріоризованих моральних нормах і цінностях і зумовлюють вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття; вищі соціальні почуття, в основі яких лежать моральні ставлення: співчуття, співпереживання, співучасть, допомога, обов'язок. Моральні почуття – запити, оцінки, спрямованість морального розвитку особистості. Вони є емоційним аспектом моральної діяльності особистості, що разом із моральними переконаннями характеризують моральність особистості.

Почуття правди – прагнення подавати власні уявлення як істинні, що відповідають загальноприйнятим стандартам і фактичній реальності. Розбіжність між фактом і його словесним описом – це протилежність правди, обман (у дошкільників це може межувати із вигадуванням і фантазуванням). Почуття правди сприяє душевному комфорту особистості. Щирість та правдивість – важливі прояви особистісного зростання. Формується в процесі виховання на основі почуття взаємної довіри.

Почуття провини – означає стурбованість дитини з приводу своїх особистісних якостей, за які вона відчувається відповідальною. Відчуваючи провину, дитина звертається до понять “добра – погана” і при цьому оцінює себе як “погану”. Почуття провини виникає тоді, коли дошкільник починає орієнтуватися не стільки на оцінку інших людей, скільки на самооцінку. Невиконання ним тієї чи іншої моральної норми може викликати самозвинувачення, муки сумління, дискомфортний стан. Переживання виникає в ситуації, коли дошкільник відчуває особисту відповідальність за когось або щось. Здатність відчувати провину свідчить про високий ступінь особистісного розвитку дошкільника, виникнення механізму, який регулює соціальну поведінку зсередини, засвідчує появу внутрішніх етичних інстанцій.

Почуття справедливості – це переживання свого прагнення втілити в життя правду, досягнути істину, неупереджено ставитися до однолітків або дорослих. Воно ґрунтується на усвідомленні дитиною норм “добре” та “погано”. Ними оперують під час розподілу іграшок, ролей, а також ролей і обов’язків спільної діяльності тощо. У дошкільному дитинстві особистість лише починає оволодівати вмінням керуватись у своїй поведінці доцільністю, а не власними егоїстичними інтересами. Формуванню почуття справедливості сприяє вміння об’єктивно оцінити вчинки інших, а також здатність виробити адекватну самооцінку.

Проступок – вчинок, що порушує норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провинна. Розвиток моральної сфери особистості – процес набуття дитиною морального досвіду через освоєння заданих

суспільством моральних зразків, що виробляються на основі базових етичних понять; інтегрована взаємодія моральної свідомості, моральних цінностей, моральних норм, моральних почуттів, емпатійних проявів у моральних взаєминах, моральній поведінці, вчинках і діях, в їх мотиваційній спрямованості в особистісній сфері, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки загалом.

Привласнення (інтеріоризація) дитиною моральних норм, їх перетворення у внутрішні “моральні інстанції”, що реалізуються в поведінці, міжособистісних взаєминах і діяльності. Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації та виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Це оволодіння відбувається за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність і спілкування. Таким чином, провідним у розвитку особистості є процес виховання.

Розвиток особистості – набуття дошкільником упродовж дитинства дедалі якіснішої визначеності; наявність прогресивних змін у його прагненні задовольнити основні потреби, реалізувати свої здібності, відстояти права, здійснити вибори, прийняти власні рішення й відповісти за їх наслідки, вчинити по совісті – тобто, в умінні відповідально самовизначатися.

Самооцінка – компонент самосвідомості, який виявляється в оцінці особистістю своїх якостей, властивостей, здібностей, можливостей, досягнень і невдач, рівня успішності власної діяльності, виходячи з системи цінностей людини. Самооцінка є відображенням норм і оцінок, що існують у суспільстві та в міжособистісних взаєминах. Під впливом оцінки навколишніх в особистості поступово складається власне ставлення до себе і самооцінка своєї особистості, а також окремих форм своєї активності: спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Самооцінка може бути адекватною (суб’єкт правильно співвідносить свої можливості і досягнення, досить критично

ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагається ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити насправді) і неадекватною (надмірно завищеною або занадто заниженою).

Самооцінка моральна – результат морального оцінювання людиною своїх вчинків, мотивів і моральних якостей. Пілкування міжособистісне – психологічний контакт, що починається з конкретно-почуттєвого сприйняття зовнішнього вигляду партнерів за допомогою органів чуття (емоційна реакція один на одного, що проявляється в міміці, жестах, позі, погляді, інтонації, що свідчать про те, подобаємося ми одне одному чи ні). Міжособистісне спілкування є соціальним джерелом формування особистості, яке проявляється лише у взаєминах з іншими людьми (з різними людьми по-різному). Незалежно від цієї особливості людська поведінка генерується в процесі спілкування з іншими індивідами. У міжособистісному спілкуванні як взаємодії завжди розгортається процес взаєморозуміння, встановлюються певні взаємини його учасників. Для такого спілкування типова ситуація, коли його учасники, вступаючи у контакт, переслідують стосовно один одного більш чи менш значущі для них цілі, які можуть бути і подібними за змістом, і відрізнитися (І. Бех).

Сумління – усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; совість. Умови виховання дисциплінованості у дітей – чіткий розпорядок; сталість, узгодженість і організованість дитячого життя та навколишньої обстановки; виважена, організована і дисциплінована поведінка дорослих, які виховують дитину; визнання дітьми авторитету дорослих; правильна організація всіх видів дитячої діяльності; системність вимог дорослих до поведінки та діяльності дитини, що постійно ускладнюються, забезпечення їх свідомого прийняття дітьми і закріплення у досвіді поведінки. Умови формування відповідальної поведінки дитини – приклад дорослого (дотримання обіцяного); вправління дітей у позитивних вчинках з метою створення емоційного випередження

ситуації безвідповідальної поведінки; використання ефекту власного задоволення внаслідок відповідального виконання дорученої справи чи самостійно визначеного обов'язку; використання жартівливої форми роз'яснення дітям правил поведінки (“правила навпаки”); педагогічна оцінка, яка може бути попереджувальною, супроводжувальною, підсумковою, серйозною, жартівливою, але неодмінно – справедливою, вмотивованою і заохочувальною до поліпшення поведінки. Умови формування вольової поведінки дитини – поступове посилення вимог до дитини, сприяння досягненню нею успіху в діяльності; заохочення прагнення і готовності дитини виявляти самостійність та ініціативу; поступовий перехід від завдань, пов'язаних із виконанням вимог дорослого за його прямими інструкціями, до творчих завдань за власним бажанням дитини; створення умов для реалізації провідної позиції дитини у творчій діяльності й на заняттях. Формування моральної сфери особистості – цілеспрямований організований процес, що полягає у набутті дитиною морального досвіду в ході засвоєння встановлених у суспільстві моральних зразків, норм, цінностей, що вивчаються на основі опанування базових етичних понять.

Я-концепція – узагальнене уявлення індивіда про себе, відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита як неповторна динамічна система пізнання і установок стосовно власної особистості, що передбачає усвідомлення власних властивостей, самооцінку та виражається певними настановами і чеканням щодо себе на основі якої будується взаємодія з іншими людьми і ставлення до себе.

